

NEOBUZDANI LJUBAVNIK KRATKE PRIJE

(Uz izbor prijevoda A. Nasira pod naslovom *Najsretniji čovek na svetu*)

*Bezobrazluk – to je kad stvari predstavljate
onakvim kakve one jesu, a ne kakve bi trebalo da budu.*

Oskar Vajld

Među pripadnicima srednje generacije iračkih prozaista, Abdušetar Nasir (Bagdad, 1947) zauzima istaknuto i u mnogom pogledu posebno mesto. Od samoga početka slovio je kao *enfant terrible* ne samo iračke već i šire arapske književne scene. Tri i po decenije sazrevanja na vetrovima teških iskušenja nisu ga promenile ni za dlaku: svojim prijevodom ama on i dalje uzburkava strasti publike, kritike i cenzure jer drsko dira u sve što je zabranjeno. Političku sferu i njene protagoniste oslikava najmravnijim bojama. Iz svake prijevodu se vapaji duše i tela ukleštenih u stegu seksualnih uskraćenosti koje je u arapsko-islamskom društvu zabranjeno pominjati, a bogohulno osporavati. U mešavini alegorija i realističkih siževa, atmosfera iz Nasirovih vizija varira od prozračne, oko lepršavih likova željnih radosti, do tamne i pune pretegeg ritma što najavljuje nastupe razobruenog zla, i dalje, do guste kao testo i naturalistički tmaste, u kojoj se davi obeznačeni mali čovek, gde šizofrene ubice kasape svoje žrtve, a sadizam gospodara rata stravom ispunjava srca celih naroda. Nasirova je ironija jetka i gorka kao čemer, a satira ispunjena grozom. Humor blesne tu i tamo, utkan u pokoji lik ili dijalog, rečenice lak i igričave, ešer i očajan i bolan. Mada nadahnuto piše o nežnoj ljubavi od koje se duša topi i rado filozofira o sreći što je donosi duhovno sjedinjenje s voljenom osobom, Nasir više naginej podrobnom opisivanju trenutaka polnog ushienja, koje za njega ima primat. Iako u slikanju takvih scena uvičajno barata leksičkim spektrom složenim od simbola, on, na zgražanje moralista, iza početnog slova koje od prokazanih reči zna staviti potreban broj tačkica, pa se iza maske respekta prema pisanoj reči i jasno vidi i čuje da bi on radije rekao popu pop, a bobu bob. Vajldovu misao iznad ovog teksta sam Nasir odabrao je kao moto za jednu od svojih najuspelijih zbirki.

Njegove prijevode i zbirke rado su objavljivali izdavači i u drugim arapskim zemljama. Do 1999. godine, dok je još živio u rodnom Iraku, u Damasku su mu objavljene tri knjige, u Kairu četiri, u Bejrutu jedanaest ili dvanaest, u Maroku jedna, gotovo svaka u više izdanja. Poslednja zbirka proze koju je Nasir objavio u svojoj zemlji zove se *Iz koje sam zemlje*. Štampana je po inerciji i rasprodata za nekoliko dana (pre nego što se vlast dosetiti da je zapleni), jer se prošlo da je pisac emigrirao. Jedna njegova drama dobila je, pre više godina, prvu nagradu za tekst na svearapskom festivalu TV drama u Bejrutu i prikazivana je u više arapskih zemalja. Nikada nije prikazana na iračkoj televiziji. Za neke prijevode, pak, dobijao je u svojoj zemlji izraze priznanja apsolutno nezamislive u zapadnom svetu, gde su književne nagrade institucionalizovane i javne, podležu esnafskom sudu i predmet su timskog, kritičkog izbora.¹

Osim popularnosti i retkih nagrada, sve ostalo bile su pokude i zabrane. “Ja sam iz osnova zabranjen pisac”, esto isti je Nasir. Zbog jedne prijevoda, “Naš gospodar halifa”, proveo je deset meseci u samici, betonskoj ćeliji koja je najduža dijagonala bila kraća od njegovog stasa. Poslednjih dana januara 1975. prijevodu je u svom devetom broju objavio ugledni bejrutski časopis *Književni stav*, koji je tada uređivao Zekerija Tamir.

¹ Tako je u dva navrata, naredbama s visine ministarskih mesta, dobio po luksuzni automobil.

Nasir je odveden s posla, u podne devetog februara, i jama no ne bi izišao živ iz zatvora da energija Busejna el Nasiri, njegova tada ve bivša supruga, rodom Ira anka, a danas ugledna egipatska novinarka, nije pokrenula javno mnjenje, traže i da se pisac oslobodi.² Poznata arapska pera – Adonis, Jusuf Idris, Fahri Kaavar, Zekerija Tamir i mnogi drugi (Nagib Mahfuz je, na opšte zaprepaš enje, odbio da se pridruži peticiji, rekavši, navodno, da je Nasir toliko nadobudan da ništa bolje nije ni zaslužio), zahtevala su, s još nekoliko evropskih pisaca me u kojima je prednja io Ginter Gras, intervenciju OUN preko me unarodnog PEN-a. Tek pismo Generalnog sekretara UN Valdhajma tadašnjem ira kom predsedniku El Bekru, koji je, po Nasirovom svedo enju, li no u estvovalo u torturi, pokazalo se spasonosnim.³ Pri a je prevedena na više jezika, o njoj su ispisane stotine strana, a da u me uvremenu nije ušla ni u jednu od ira kih antologija kratke pri e. Pisac smatra da se to nikad ne e ni dogoditi.

Nasirove zbirke *Ljubavna pisma jedne žene* i *Ljubavna pisma jednog muškarca* doživele su nebrojena izdanja. Jedna knjiga sastavljena od tih naspramnih epistola pojavila se i 1997. u Libanu, u neuobi ajeno reprezentativnoj tehni koj opremi. Kažu da iza tog izdanja stoji jedna žena, a dizajn korica tako e je uradila žena. Ništa udno, jer Nasir pleni svojom pojavom, ne libi se da prizna da su mu žene draže od svega na svetu, a naklonost ženskog dela publike osvaja još i time što likovima nežnijeg pola u svojim pri ama daje mo da odlu uju o sopstvenoj sudbini – pravo koje, generalno gledano, malo koja arapska žena dan-danas uspeva da ostvari. Nasir je, zapravo, popularan kod italaca oba pola i raznih generacija i zato što, pišu i ina e bez zazora o plotskoj ljubavi, veli: “Ljubavne uspomene kod svih muškaraca jesu, pre svega, se anja na zadovoljavanje želja; kod žena, to su se anja na gubitke i suze, uz nešto taštine.”

Mada su ljubavni slu ajevi u njegovim pri ama groteskni, esto pomešani s nasiljem, prostitucijom i incestom, Nasir o ljubavi govori kao o idealnom stanju duše, ne propuštaju i da da razmaha i pravima tela, muškog i ženskog podjednako. U uvodnoj re i za zbirku *Ljubavna pisma jedne žene* on kaže: “U ovoj mojoj knjizi postoji samo jedan junak, a to je – ljubav. (...) Ja sam protiv svih koji s ljubavlju teraju šegu i utrkuju se sa samima sobom da joj se narugaju.” U pri i “Samica 1975”, koja predstavlja doku ivi sublimat sužanjskih dana i no i proživljenih u duševnom i telesnom gr u (ve i deo je zaboravljen, potisnut, da bi se smoglo snage i hrabrosti da se preživi), pisac ne govori mnogo o svojoj patnji, tek nešto više o islednicima i torturi – govori najviše o *njoj*, ženi s kojom se razišao ali koju i dalje voli i vole e je ve no. U najtežim asovima misli samo na nju, ona mu je u krvi, u svakoj pori, ljubav mu je jedina uteha i spas. Ljubav i pomisao na voljenu ženu, ose anje da je voli i da ona voli njega – to je, kako sam svedo i, jedna od dve najvažnije stvari koje su ga održale⁴.

² U libanskom asopisu *Stavovi*, br. 30-31/1975, pojavio se, ubrzo po Nasirovom hapšenju, slede i tekst, pod naslovom *Pisanje i zatvor*: “U Bagdadu je uhapšen ira ki pisac Abdusetar Nasir. Razlog za njegovo hapšenje je, kako se uporno ponavlja, pri a “Naš gospodar halifa”, u ijoj je simbolici aktuelni režim prepoznao sebe. Svaki režim može tuma iti ma koji književni ili misaoni proizvod kao uperen protiv njega – ako sebe smatra protivnikom temeljnih demokratskih sloboda koje su narodu najvažnije posle hleba, a me u kojima je sloboda izražavanja glavna. Takav stav vodi kraju stvaralaštva i pretvaranju oveka u bi e koje se tretira onako kako se tretiraju mrtvi predmeti. (...) Ovaj glas koji dižemo predstavlja mnoge arapske glasove. Sloboda za Abdusetara Nasira!”

³ Samo što je pisac oslobo en, pri u je prešampao londonski list *Slobodni Kurdistan* u br. 6/75, na šta je režim ponovo proklju ao od besa, ali se nije usudio da Nasira vrati u zatvor.

⁴ Pošto je Nasir bio uhapšen po naredbi vrhovne vlasti, nije teško pogoditi da je Busejna el Nasiri, o kojoj je ovde re , morala stalno prolaziti Scile i Haribde raznih veza i podmi ivanja da bi mu dolazila u posete tokom kojih e mu uliti svežu veru da ljubav postoji, da je to ono zbog ega, i zarad ega, on *mora* opstati.

Druga važna stvar koja ga je tada održala u životu povezana je s ovom, a možda je još romantičnija. U eliji je, danju i noću, vladao gotovo mrkli mrak. S obzirom na tu injenicu, pribor za pisanje bio mu je uviđan uskraćen. Nasir je za to vreme stvorio i upamtio, od reči do reči, pripovetku od blizu trideset strana, pod naslovom “Drugo lice gospođe Katrin Denev”. Šapatom je ponavljao tekst stotinama puta, dodavao, menjao i doterivao. Prve noći po izlasku iz tamnice verno je zapisao i uskoro objavio tu priču – nikakva poboljšanja nisu se, u tom slučaju, mogla ni zamisliti. Priča govori o licu voljene žene koje svetli u večnoj tmini, poprima hiljade oblika i osvetljava unutrašnjost srca.⁵ Bio je to isti onaj Nasir koji kaže: “Znam da će moja duša o sudnjem danu živeti me u ženama najlepšim i najrazbludnijim, najljupkijim i najraskalašnijim.”

Opasnost da ponovo dopadne tamnice pretila je Nasiru bezbroj puta. Tri godine po izlasku iz zatvora, objavio je u Damasku zbirku *Molim te ne kradi ružu*, koja je odmah žigosana kao “crni talas”. Pored zaista “crnih” priča “Crne ulice”, “Magare a glava” i “Svetlosni kvadrat”, u njoj su se našle i dve “lake” satirične priče – “Direkcija za smeh” i “Drugi pas”. Pokazalo se da su one opasnije. U prvoj, Nasir se zainatio da od državne administracije nađini predmet sprdnje, što nije bilo teško. U drugoj, kratkoj, pitkoj kao mlado vino, italac neosetno klizi niz ironijske kaskade i sam treba da razradi nabačenu skicu surove klasne hijerarhije. Naspram sirotinje koju nemaština i obespravljenošću vuku u moralno posrnuće, u priči se razgoli uje licemerje nosilaca osveštanog ugleda, ste enog isključivo upotrebom moći što je donosi novac. Izvorište svekolikog zla i izopačenosti nalazi se u njima, a mali ljudi su tragične žrtve njihove samoživosti. No, sve bi to nekako prošlo da opis psa u priči nije shvaćen kao alegorična slika ostrvljenih slugu vlasti. “Pas gospođe Nun osećao je da je zaštićen. Shvatao je status kojim se odlikovao i razlikovao od nas, pa lepo nije znao za granice. Grizao je i ujedao, krao i jurio i lajao danonoćno, ne bi li u naša srca usadio još veći strah i veći zebnju, sve dok u mahali ne ostanu žive duše koju nije ujeo, pocepao ili na koju se nije bar izlajao.” Poređenje sa psom u arapskoj sredini doživljava se kao najstrašnija pogrdna, a još opasnija optužba protiv pisca odnosila se na pomen kraje i “usađivanje straha i zebnje” u srca građana. Srećom, u leto 1979. godine, kada se prašina oko knjige digla, vlast se iznenada našla zaokupljena neuporedivo krupnijim problemima, hajka se smirila pre nego što su lovci stigli da se dobro ražeste, pa je zverka sa uvala kožu.

Ovakvi događaji ponavljali su se bez kraja i konca, nepredvidljivim redom. Posle jednog Nasirovog kritičkog teksta u sirijskom listu *Revolucija*, početkom oktobra iste godine, u bagdaskoj štampi pokrenut je novi napad na njega, krunisan ubitačnom optužbom da “taj pisac izneverava hleb i so revolucije”.⁶ Njegov lukavo sročeni odgovor posle nekoliko dana zašepio je usta napadima. Krajem 1986, kada mu je u bagdaskom časopisu *Re* objavljena priča “Zločin dostojan poštovanja”, spasao ga je jedan od ministara, kome se priča dopala. Pozadina tog događaja tipična je za Nasira: ovom ministru on je svojevremeno, *na svoj način*, pokazao svetlosti Pariza. Galama oko “Zločina” nije stigla ni da se stiša, a pojavila se Nasirova zbirka *Žene od kiše*, izazivajući još ljube reakcije. Kola su se slomila na recenzentu zbirke Muhamedu Mubaraku, velikom ljubitelju književnosti i uglednom kritičaru. Iako je bio na elniku u Ministarstvu kulture i rođeni

⁵ Nedugo zatim, priča je bila prevedena na francuski. Doznajući to, Nasir se pomurio da dobavi prevod i, uz nekoliko propratnih reči i posvete, poslao ga naslovnoj junakinji, čijoj se umetnosti oduvek divi. Ishod je bio ispod očekivanja: slavna se glumica zahvalila kratkim pismom, izvinjavajući se da od priče nije razumela gotovo ništa. Preneraženi pisac tada se latio pera i sačinio novu verziju priče, donekle različitiju od prvobitne.

⁶ Dnevnik *El Džumhurija* od 23. oktobra 1979.

ujak tadašnjeg ministra inostranih poslova, Mubarak je naprasno penzionisan za kaznu što je odobrio štampanje.⁷

Nasir je poznat po svojim oštrim ocenama savremene arapske proze i tvrdnji da je bar polovina arapskih pisaca nedostojna pera, ne zbog nedostatka talenta i ne toliko zbog neshvatanja da je pisanje zanat koji se mora predano u iti, koliko stoga što, iznad svega, paze da se ne zamere vlasti. Rado e pohvaliti pojedina imena iz Iraka i drugih arapskih zemalja, na prvom mestu Jusufa Idrisa, Tajiba Saliha i Abdurahmana el Muni-fa, ali e za jednog Mahfuza re i da nije do itao Remarka, a za svestranog Džebri Ibra-hima Džebri, iji su modernizam i mo na kriti ka misao morali ostaviti traga i na nje-govom pisanju, procedi e da je prezirao ira ku i arapsku književnost i da je trebalo da se drži prevo enja Šekspira, Foknera i Beketa. Svoje delo stavlja u vrh arapske pripovedne književnosti i ne libi se da to izjavi.

Takve izjave iznele su ga na glas koliko i najprovokativnije pri e koje je ikada napisao. im se pomene Nasirovo ime, svi prozaisti od Jemena do Maroka uvre eno na-vode da je on jednoj tunisko-francuskoj novinarki izjavio “ja sam najve i arapski pisac”. Dama je bila prelepa i nije krila da spada u Nasirove obožavaoce i da je doputovala nar-ro ito da bi ga li no upoznala, ali istina je da je pisac ipak sa uvao izvesnu kontrolu, jer je ostalo zapisano da je tada izrekao ove re i: “Ja sam trenutno najzna ajniji arapski pri-poveda . Ne kažem najbolji, ve najzna ajniji, a to je zato što pišem kako ja ho u i kako mi savest nalaže.”⁸ Nasir je bio samo dosledan sebi – rekao je bez dlake na jeziku ono što misli, ne brinu i mnogo za posledice. Na taj intervju, objavljen preko etiri pune strane, surevnjivo su reagovali mnogi pisci, kao i redakcije nekih listova i asopisa. Uz primerna dodavanja, oduzimanja i istrzanja glavnih re i iz konteksta, niko nije propu-štao da ta no navede nastavak: “Ja sam tašt i narcisoidan po ev od srži u kostima, preko ode e na sebi, do svojih pri a i se anja.” Uverivši se da ne pada sneg da pokrije breg, Nasir je istu izjavu veselo ponavljao u više navrata i beležio reakcije. Oktobra te godine, u iznenadnom nastupu skromnosti, izjavljuje: “Ja sam jedan od pet *najboljih* pripoveda-a u arapskom svetu”. Ova umerenija izjava brzo je zaboravljena, pošto se nije našao ni-ko da je osporava.

Nasir je ovek sklon kontroverzama. Govori da je pisanje tajna molitva stvarao-ca Sotoni, ali da on li no svako stvaranje razume kao život u slavu dobra, lepote i Boga. Ne želi da “skre e ni levo, ni desno”, ali ne može ostati neutralan i nem pred nesre ama, okrutnoš u i tiranijom. Re *pisac* za njega ima, kako sam kaže, zna enje poslanstva i ogromnog ose anja odgovornosti – upravo ono što re politi ar nema za svoje nosioce. Nasir smatra da svojim književnim delima i postupcima dokazuje takav stav, ali sebe ina e vidi kao oveka koji nema mere u anarhi nosti, neodmerenosti i ludovanju. Nasu-prot tome, svoju biblioteku i svoje spise drži savršeno uredno.⁹ Objavio je mnoštvo pe-

⁷ estita starina i danas kaže da mu je bila ast da omogu i štampanje te knjige i da bi ponovo postupio na isti na in. Ipak, pri a “Zlo in dostojan poštovanja” nije ušla ni u tu zbirku, ni u ma koju drugu od Nasiro-vih zbirki izdatih u Iraku.

⁸ *El Džedid*, Radio Monte Karlo, br. 13/1986, str. 13–16. Optužbe za ovaj delikt Nasirove taštine uju se glasno i posle gotovo dve decenije. Ipak, svi mu odaju priznanje za sr anost koja se nije zaustavljala na re-ima. Izme u nekoliko pisaca pozvanih “na raport” kod ministra kulture po etkom 1988, na oštro pitanje “Kako ti to pišeš u poslednje vreme – kako ti ho eš!?” samo je Nasir mogao drsko odgovoriti: “Gospodine ministre, ja *uvek* pišem kako ja ho u.”

⁹ Sve do sredine devedesetih Nasir je jedini ira ki pisac koji sve svoje radove predaje u štampu isto otku-cane na pisa oj mašini. U impresumima ve ine arapskih književnih asopisa i danas stoji upozorenje da ru-kopis mora biti itak. Razlog nije bila cena pisa ih mašina, pa ni tadanja znatno složenija tehnika kucanja arapskih slova, ve nešto sasvim drugo: kao da su to paklene mašine, a ne mašine za brže i jasnije ispisiva-

sama, ali sebe ne smatra pesnikom i nikada nije pokušao da štampa zbirku. Nije u stanju da definiše šta to on radi i ime se bavi, samo veruje da njegovi čitaoci znaju.

Znaju to i kritičari. Nasirovu podužu priču u “Kratok životopis Šerifa Nadira”, objavljenu u Damasku 1975. godine u istoimenoj zbirci izdavanoj više puta, arapska kritika ocenila je kao prelomnu u razvoju savremene iračke priče, i o njoj je, sve do početka osamdesetih, pisano više nego o celom dotadanjem Nasirovom stvaralaštvu. Mnogi su odjednom poželeli da pišu kao Nasir. Neki libanski novinar, čuvši da je Nasir u međuvremenu dopao tamnice iz koje mu, po prilici, nema spasa, malo je “prilagodio” nekoliko priča iz ove zbirke i objavio ih kao svoju knjigu, pod novim naslovom. Jedan kritičar od imena, kom je “Kratok životopis Šerifa Nadira” nekako bio promakao, pohvalio je autora plagijata. Ubrzo je izišlo delo na videlo i pukla je bruka, a ushićeni Nasir samo je preko novina zahvalio kradljivcu za dobru reklamu. Već tih godina on se iskazao kao moderan autor koji s iračkim proznim piscima “svoje generacije” nema mnogo zajedničkog ni u tematici ni u izrazu. To su zapazili i pojedini stranci, tim pre što je Nasir od sredine sedamdesetih bio svakodnevno prisutan u kulturnim rubrikama dnevnih listova, pišući, kao ovdje i ondje (dok ga ne najure zbog kakve nove arke), autorske kolumne pod indikativnim naslovima – *Nezavisan pogled*, *Mimo cenzure*, *Osvetljenja* i sličnim. Ovo je sigurno uticalo da se, tokom godina, i neke Nasirove priče prevedu na strane jezike, od glavnih evropskih, preko rumunskog, bugarskog i grčkog, do kineskog i japanskog. Od 1996. do danas, dvadesetak ih se pojavilo i u našoj književnoj periodici.

*

Ime Abdusetara Nasira uočio sam tek potkraj osamdesetih, uz naslove njegovih epistolarnih zbirki. Verujem da se na taj model proze o ljubavi, zbog stalne opasnosti od pada u patetiku i prazoslovlje, sme odvažiti samo istinski talentovan pisac. Kupio sam obe knjige, ali su one, kao i mnoge druge, ostale zaboravljene u nekoj polici. Kada sam se 1994. četvrti put doselio u Bagdad posle petogodišnjeg izbivanja, zapazio sam njegovu priču u jednom od ranijih brojeva nekadašnjeg časopisa *Pera*, a u povećanoj antologiji “domaća proizvodnja” na engleskom jeziku naišao na još jednu. Tada još nisam planirao da potražim i upoznam autora. Kada sam ga nedugo zatim sreo, susret nije bio planiran – bila je to srećna greška. Raspitujući se za neke poznanike, u velikoj knjižari na Bab el Šarhi, gde nabavljam knjige već četvrt stoljeća, upitah i za zdravlje Nasirovog imenjaka, desetak godina mlađeg pisca i kritičara s kojim me je vlasnik upoznao nekom ranijom prilikom. Njegovo prezime beše mi iščupano iz sećanja, ali sam pamtio da smo čekali na kafanu ne bismo li okupili još bratije i da su nam dva neznanca stalno bila za petama. Pomenuh to knjižaru kao osobeni znak.

Dva dana kasnije, predusretljivi čovek dovede mi Abdusetara Nasira, jer je po momu opisu policijske pratnje prepoznao njega, a ne Abdusetara el Bejdanija, za kog sam, zapravo, pitao.¹⁰ Razgovor se, mimo arapskog običaja, nije zadržavao na formalnostima, već je smesta zašao u književne sfere. Moj gost pokazao da ni o čemu ne voli da

ne reći, one se u mnogim arapskim zemljama nisu mogle kupiti bez posebne policijske dozvole, pri čemu se naročito pazilo da se ova ne izdaje piscima. Kompjuterska revolucija spontano je ukinula tu slavnu restrikciju, ali to već spada u neku drugu priču.

¹⁰ Bagdad je i tada imao preko četiri miliona žitelja, ali se u književnoj aršiji i danas, kad je nagurao na šest, svi znaju. Ubrzo sam našao i El Bejdanija, na opšte zadovoljstvo: dva Abdusetara, koje je razdvajala neka stara mamička zavada, a spajalo uzajamno uvažavanje, pomiriše se i *progovoriše* jedne jesenje večeri u mom domu, posle jedanaest godina.

okoliji. Imao je odrešito mišljenje o mnogim pojavama i ličnostima. Uz to, poznaje sve značajne arapske pisce od Iraka do Maroka i zna napamet naslove mnogih njihovih knjiga, s godinama i mestima izdanja. Studirao je folkloristiku u Kairu, ali ga to, u biti, nije zanimalo. S dvadeset sedam godina bio je priznat pripovedač i na elnik odeljenja za narodnu književnost u Nacionalnoj biblioteci Iraka. S dvadeset osam je zatvoren. Po izlasku iz zatvora bio je član redakcija u više domaćih časopisa. Jusufa Idrisa, s kojim je bio blizak, smatra jednim od svojih glavnih učitelja i jedinim arapskim piscem koji je bio dostojan Nobelove nagrade. Od stranih pisaca rado pominje Eshova i Poa, Mopasana, Vajlda, Kamiya, Hesea, Cvajga, Bradberija i Markesa, mimo svih izdvaja Dostojevskog, a Servantesovog *Don Kihota*, Andrijevsku *Na Drini ćupriju* i Bucatijevu *Tatarsku pustinju* smatra najboljim romanima ikada napisanim. Za razliku od većine svojih sunarodnika, voli i uvažava *Priče iz 1001 noći*.

Lokalne teme nametale su se same od sebe. Nasir je u Iraku poznavao u glavu sve živo, od Basre do Mosula, što je ikad objavilo ma i jedan književni tekst. Autor je prve antologije kratke proze mladih iračkih autora.¹¹ Abdurahmana el Rubeija, višenog iračkog romansijera i pripovedača, spremno je uzeo u odbranu na pomen da sam ovoga upoznao 1987. godine, kada je zauzimao položaj državnog pisca. Podrobno mi je objašnio okolnosti pod kojima se El Rubei nevoljno prihvatio te uloge, kako se kasnije izmakao i, znajući da ga, u najmanju ruku, čeka stavljanje na crnu listu, oženio se Tunizankom i tako stekao pokriće da se iseli. Opisivao mi je zgođe i nezgođe nepokornih pisaca i spletke književnih udvorica. Ne sluteći u šta diram, priupitah ga za svetski poznatog pesnika El Bejatija, koji je važio za komunistu i monarhistu, kog disidenta (zauzvrat, bio je kraljevski ugošćavan u Kremlju i na Brozovom dvoru i – treba li sumnjati – hitro prevožen na jezike mnogih, pa i jugoslovenskih naroda i narodnosti). Nasir se primetno uzbuđi. Ubrzo mi shvatiti da mu je prva misao bila da sam naučio nešto o njihovom odnosu. Predočio mi je da se El Bejati, posle mnogih godina provedenih u egzilu između Damaska i Kaira, Moskve i zapadnoevropskih prestonica, šezdesetih godina nesmetano vratio u Irak i ubrzo stao o državnom trošku obilaziti svetske književne skupove, da bi se napokon uhlebio u diplomatskoj službi. Kad sam se za udio što s toliko jeda govori o svom slavnom zemljaku, Nasir mi ispriča grotesknu istoriju njihovog prijateljstva. Na kraju, opisa i kako ga je njegov bivši veliki prijatelj, učitelj i počinim El Bejati lično saslušavao kada je on 1975. uhapšen zbog priče o “Naš gospodar halifa”, ocenjene kao napad na *lik i delo* Vođe i, samim tim, uzete kao krunski dokaz antinarodne i špijunske delatnosti. Tom izvođenju dokaza prisustvovao je, prema Nasirovom svedočenju, i šef režima Ahmed Hasan el Bekr, a El Bejati je postavljao pitanja i, od pasusa do pasusa, тумачio značenje teksta ministru policije i samom *halifi*, potkrepljujući i optužbu kojom je Nasir, praktično, bio osuđen na smrt.

Narednih dana i meseci sastajali smo se veoma često. S vremenom, gomila Nasirovih knjiga na mom radnom stolu je rasla, a s njom i broj njegovih priča na spisku za prevođenje. Većina zbirki nije se mogla naći u knjižarskim izlozima i rafovima, jer su ili rasprodate, ili zvanično zabranjene. No, i one su se mogle naći i kupiti na kaldrmi

¹¹ Ta antologija rađena je po porudžbini Ministarstva kulture 1986. godine. Rat s Iranom bio je zašao u šestu godinu. Projekat je finansiran kao “kulturni doprinos ratnom naporu”, pa je autoru *sugerisano* da izbor sa sobom isključivo od ratnih priča mladih pisaca. Nasir je uspeo da je “prošara”. Na sedmoj strani predgovora on kaže: “Birajući i različit primere, smatrali smo neophodnim da prikažemo, kako priče koje govore o ratu, tako i one koje govore o drugim životnim iskustvima. Jedino tako stvorimo kod čitaoca valjanu sliku o različitim postupcima i stilovima pojedinih pisaca i njihovim interesovanjima i samo tako izbavićemo ove od optužbe koju nisu zaslužili – da ne znaju ni o čemu drugom dobro pisati do o bitkama i ratu.”

El Mutenebijeve ulice, otkako je, s inflacijom i meunarodnim sankcijama, sitna trgovina u Bagdadu sišla na trotoare i otkako intelektualci, prodaju i sve što ne može da se pojede ili obuće, najpre posežu za sopstvenim bibliotekama. Nasirova Zbirka *Put u ljubav* zabranjena je zbog priče "Galeb u Madridu". Razlog su "pornografske" reminiscencije junakinje, koju je rođeni ujak zaveo i držao kao suložnicu dok je još bila dete, kao i zbog izrugivanja s pobožnošću u glavnog muškog lika u priči, koji se pokazuje kao proneveritelj, seksualni izopačenjak i ubica. Obrazloženje cenzorske komisije glasilo je da bi itaoci, pogotovu nearapi i nemuslimani, mogli steći lažan dojam da su takve pojave prisutne unutar arapske porodice, i još lažnije uverenje da dobri muslimani, odani molitvi i tradiciji, mogu u nedrima gajiti kriminalne ideje i planove. Priča se da je promurni izdavač zbirke, poznati knjižar i antikvar Abu Taha iz Široke ulice kod Bab el Šarī, sagradio kuću u od zarade na toj knjizi, a sam autor nabrao je od tantijema dovoljno da oštiti društvo i plati generalnu opravku svog starog pasata. Svaka treća Nasirova zbirka bila je, u nekom slučaju, pod zabranom, što zbog sličnosti njih "neprirodnih" opisa, što zbog diranja u politiku i religiju. On sam tvrdio je, pre odlaska u egzil, da svoje najbolje tekstove ne može da objavljuje.¹²

Uprkos tome, upornost, smelost i strpljenje ponekad bi rešili problem. U jednom intervjuu 1989. Nasir je rekao: "Ja i kratka priča smo ljubavnici koji su jednim padobranom iskočili ili iz aviona u plamenu." Razume se, takvi spasonosni skokovi nikada ne prolaze bez ozleda. Jedan ciklus od šest prozih minijatura odbili su mu, tokom 1993. i 1994. godine, svi irački časopisi i listovi, s obrazloženjem da bi se jedna, "Ostatak noći", mogla "krivo protumačiti" kao pamflet uperen protiv aktuelnog šefa države. Pisac je, sa svoje strane, odbio da je izostavi – on ju je i napisao da bi se "krivo protumačila". Objavio ih je tek u decembru 1995, u egipatskom mesecniku *Kairo*. Časopis je dobio blok posvećen novijim radovima iračkih pisaca, kojima je tokom pune četiri godine, od početka takozvane meunarodne blokade Iraka – pedagoške mere kudikamo delotvornije na polju kulture nego u trgovini – bio uskraćen pristup u svetska književna glasila. Godinu dana kasnije, uporni Nasir uspeo je da uvrsti i inkriminisanu minijaturu u zbirku koju je irački državni izdavač 1996. godine najavio pod naslovom *70 sasvim kratkih priča*, naprasno promenivši naslov upravo u – *Ostatak noći*, s podnaslovom *71 sasvim kratka priča*. Knjiga nije bila zabranjena, ali je usledila tipična odmazda, puna cinizma: naš pisac imenovan je za cenzora u Ministarstvu kulture i stavljeno mu je na znanje, kao što u takvim slučajevima biva, da postavljanje ne sme odbiti, a knjižarima je bilo jasno da zbirku ne treba da stavljaju u izloge.

Nekoliko meseci pre tog događaja, u dnevnoj sobi moje unajmljene kuće u ulici koja štupa Aresat el Hindija s bivšim Parkom velikana na obali Tigra (gde je dvanaest monumenata od alabastera bezbožno srušeno da bi na mestu bivšeg šetališta stražareve tada uvale raskošnu tvrđavu Kluba vojne industrije), tokom jedne od estih sedeljki na kojima nije nedostajalo plemenitih tenosti što razgorevaju žestuču dugim noćima i veselu družinu podstiču na priču do bele zore, razgaljeni Nasir opisao je kako je priča "Poslednji film arlija aplina" započela svoj neizvesni put ka itaocima. Završivši je i otkucavši u isto jedne letnje večeri 1989, pohitao je da je pokaže svome prijatelju pesniku Hazalu el Madžidiju, moleći da mu je dobro čuva i vrati za dan-dva "jer nije koristio indigo" – kao i svi opasni spisi koji obelodanjuju užasne tajne, tako je i ona bila sačinjena u jednom jedinom primerku. Tih nedelja na stranama dnevnika *El Kadisija*, on i još ne-

¹² Otkako je Nasir 1999. emigrirao, pod zabranom u Iraku nisu bile samo sve njegove knjige, već je nezamislivo bilo i svako javno pominjanje njegovog imena.

kolicina pisaca bili su jednu od mnogih bitaka s odsekom Ministarstva kulture nadležnim za kontrolu javnih publikacija i situacija se zaoštravala, prete i da se otrgne kontroli. Iste večeri, sat posle ponoći, El Madžidi je zvonio kao mahnit na vratima Nasirove kuće. (Pažljivo slušaju i, sam El Madžidi dodade da su mu se ruke tresle dok je vraćao papire.) Nije ni rekao da ga prijatelj pozove, već je uleteo u kuću i zahtevao hitno pisanje nekog pisma, pravdaju i se da *takvu* stvar nije smeo zadržati u svojoj kući i do jutra. Onoga časa kada je, završivši pisanje, skopao kraj priče s naslovom što nosi malo zamućenu ali ipak prozirniju aluziju na Hitlera, osetio je kako mu se diže kosa na glavi od straha. Uskoro je u kola i, prezačući od dokonih noćnih patrola, dojurio sa suprotnog kraja petomilionskog i ravni arski rastegnuto Bagdada da se kurtališe paklenog “aplinovog filma”, gde se upravo s filmskom otvorenost u prikazuje opscena tehnologija avanzovanja unutar visokih partijskih struktura.

Slučaj se ponovio do u ta merna s poznatim piscem Mahmudom Džindarijem. Tvrdoglavog Nasira to nije odvratilo od namere da priču objavi, a nama se ukazuje mogućnost da zamišljamo njen gromoviti odjek u svesti iračkog itaoca – da je do tog itaoca stigla. Kažem *da je*, jer autor nije uspeo da je objavi u svojoj zemlji dok je trajala Sadamova baasistička strahovlada. Nasir ima brojnu publiku i tržište guta sve što se štampa od njega i o njemu, ali ta priča bila je apsolutno *nepodobna za objavljivanje* i nije bilo te redakcije ni tog urednika koji bi se usudio da je štampa ako mu je mila glava na ramenima.¹³ Sama po sebi, anegdota o noćnim jurnjavama poznatih iračkih pisaca s ciljem da sebe i svoje domove spasu od nepredvidljivih opasnosti koje im prete između ponoći i jutro zbog pukog “posedovanja” takvog teksta, ma i tučeg, obaveštava nas o duševnom stanju u kojem ovi ljudi stvaraju, o tome s kakvim mislima o sutrašnjem danu ljubice decu pred polazak na spavanje i kako zarađuju svoj hleb nasušni, bilo da žive isključivo od pera, kao pisac “Poslednjeg aplinovog filma”, bilo da im to nije osnovni poziv, kao što nije uvrnutom doktoru veterine El Madžidiju, koga nije baš lako uplašiti, jer u jednoj svojoj pesmi kaže:

Nebo je kod nas crno.

Kažu mi da je ono kod vas plavo.

Je li to istina? (itd.)

I ta pesma bila je objavljena samo u jednom libanskom časopisu, ali itana je u jesen 1995. u iračkom Udruženju književnika, na književnoj večeri posvećenoj pesmama i proznim minijaturama *nepodobnim za objavljivanje*, pošto u Bagdadu niko nije hteo ili nije smeo da je štampa. Organizator, urednik i voditelj ovih večeri bio je – ko drugi do Nasir.

U sredini u kojoj se prekora za nedolazak na rečeno mesto u obrečeno vreme ili za kakvo drugo nepridržavanje sitnijeg prijateljskog dogovora od pamtiveka smatra nepristojnošću u i atakom na ljudsko dostojanstvo krivca, Nasir važi za čoveka od reči i koji nikada ne propušta da ispuni jednom dato obećanje. Gorljivo reaguje na laž i po-

¹³ Prevod te priče na srpski bio je gotov mnogo pre nego što je ikada objavljena na arapskom, ali sam ga, za boravka u Bagdadu tokom 1995/96. godine, čitao van računara i pod šifrom. Nisam ni pomišljao da pošaljem priču nekom našem časopisu poštom, niti po retkim putnicima, a pisca sam dva puta pitao da li je saglasan da objavim prevod s ovde navedenim opisom reakcija njegovih prijatelja. On se nije dvoumio, jer je i sam već godinu ili dve nastojao da je negde objavi, procenivši da je rizik objavljivanja u inostranstvu u mešovitemu pao na podnošljiv nivo. Priča je napokon objavljena u jednom tuniskom časopisu 1997. godine – koji mesec posle njene srpske verzije. Koju godinu kasnije, ista priča ušla je u zbirku *Grabljivac* (Bejrut 2000), gde su od celog 11-og odeljka ostala samo prva dva pasusa, dok su “pornografski” ostatak i još neki *neugodni* pasusi morali biti izbačeni da bi se zadovoljila cenzura.

niznost. Dan-danas se prepričava kako je na trogodišnjem zasjedanju pisaca, koji je u jesen 1979. sazvao novoustoljeni predsjednik zemlje da bi se, eto, na samom izvoru obavestio o problemima stvaralaca, ustao i izrekao ono što su svi znali, ali nisu smeli da kažu. Svaki od diskutantata smotreno se držao govora o tehničkim i statusnim problemima, ali ne i Nasir. Obratilo se šefu države civilizovanim *gospodine predsedniče*. Nije se obazirao na suflere koji su usrdno opominjali sa svih strana da ga oslovljava obavezanim *seyyidi* (što znači *gospodine* ali zanosi na *gospodaru* jer sadrži prisvojni pridev *moj* – vokativom iz kojeg, dakle, pored svega anog prizvuka vojne zakletve na vernost, izbija i žarka narodna ljubav prema Vođi, pa je mudro trpiti ga posle svake druge trećine), ili bar protokolarnim *Ekscelencijo Predsedniče*. Napokon je sama Ekscelencija podvignula: “Pustite Abdusetara da govori, neka me oslovljava kako hoće.” Nasir je smelo ukazao na suštinske probleme u kulturi, vezane prvenstveno za slobodu stvaralaštva i cenzuru, a zatim i na obojane materijalni i pravni položaj pisaca i bedu izdavaštva.

U svojoj završnoj i konačnoj rečenici, *gospodin predsednik* dade piscima neophodne smernice za rad (zbog čega ih beše i sazvao). Taj rad, kako je istakao, ne treba da se bavi *negativnom* kritikom svega i sva čega, već da *realistički* predstavlja društvenu stvarnost i verno prati procvat zemlje, čime poštena inteligencija najbolje dokazuje svoj rodoljubivi stav. Tom prilikom pohvali Nasirovu otvorenost i priljepi uz njegovo ime i zvanje pripovedača pridev *blistavi*. Pisac, razočaran zbog odgovora koji svi zajedno behu dobili (tada je, kako sam isti čuo, još gajio iluzije u boljitak od smene u vrhu vlasti), ali daleko od toga da bude lišen taštine, prihvati taj atribut kao vladarski poklon i merodavno priznanje. Odonda smatra svojim pravom da etiketa *blistavi pripovedač* stoji uz njegovo ime u novinskim naslovima, poput akademske titule. Istini za volju treba napomenuti da ova neoklasici na detinjarija ne stoji u datoj sredini kao što bi stajala drugde, pa mu kolege na tom odlikovanju ozbiljno zavide, makar što je već inače, kao i on, davno pogubila iluzije.

Nasir se ne zanosi idejom radikalnih promena preko noći i putem dekreta. Užasava se svakog nasilja, ali sneva o mnogim promenama u svojoj zemlji i u svetu i često ističe uverenje da pobornici vraćanja izvornom duhu islama guraju arapskog čoveka islamskog zakona na put brkanja pojmova o životu – u mrak zatucanosti i još mračnija dugoročna lišavanja. I jedno i drugo zakonomerno vode u reprodukciju despotske vlasti, među kojima je tragičnim žrtvama prva – sloboda stvaralaštva. Nasir se diče svojom ogromnom i srećnom arhivom, punom isekaca iz novina sa njegovim važnijim priča, pesmama, kritikama, komentarima i, naročito, polemikama oko slobode javne reči i prava pisaca. Iskopirao je i predao mi nekoliko svežnjeva te dokumentacije. Skrenuo je pažnju na tri teksta u kojima je hvalio diktatora i režim. Objašnjavajući okolnosti pod kojima se to događalo, tvrdio je da se tih svojih padova ne stidi, jer kada su tekstovi štampani, svi u Iraku tačno su znali o čemu je reč. Arapski svet predstavlja nedeljivu celinu bar u jednoj stvari – književni i politički tračevi pronose se od Jemena do iza Atlasa i natrag brže od vetra, a kako šira arapska javnost ne osuđuje previše takav postupak u datim okolnostima, Nasir je uglavnom bio pošteđen osude iz drugih arapskih sredina.

Jedan slušalac dogodio se 1990. posle javnog napada koji je iznebuha došao od zloglasnog Sadamovog sina Udeja. Početkom maja Nasir je u listu *El Kadisija* objavio patetičnu ljubavnu epistolu u kojoj, koristeći i dve-tri floskule iz Kurana, slavi Boga što mu je zadao slatku muku da upozna svoju ljubljenu. Ne propuštajući da usput pomene bedu, kaos i strah u kojima živi narod, protkao je priču sa nekoliko vrlo lascivnih metafora. Nije tu bilo ničega što odudara od njegovih drugih tekstova. Šest dana ka-

snije, u *Sportskom Baasu/Preporodu*, Udejev atak započinje kuranskim stihovima kojima je Muhamed nekada grmeo protiv pesnika, svojih velikih suparnika, nazivaju i ih bludnim varalicama. Napada isti i da “jedan bitan list nije smeo objaviti onakav skaredan prilog”, da bi se svom silinom obrušio na “ništavnog pisca koji misli da će se dopasti *nekim* ženama ako o *današnjoj ira koj ženi* (dostojnoj poštovanja jer na le ima nosi ve i deo tereta revolucije koja je narodu donela blagostanje), piše svakakve vulgarnosti, zaklanjaju i se iza re i presvete Knjige”. Nama, danas i u Evropi, ne mora izgledati tako, ali slušaj je bio više nego ozbiljan: ljubavnica diktatorovog sina neoprezno je izjavila u jednom društvu da je bila ushićena nežnim rečima kojim se Nasir u pismu obrađava voljenoj ženi, a da bi, s obzirom na *ono drugo*, volela da autora i bliže upozna, tim pre što je čula da je i veoma naočito ovek. Neko iz društva dodao je da Nasir nije poznat samo po slobodnom pisanju o telesnoj ljubavi, već je i veliki kavaljer i donžuan kom ne može odoleti nijedna žena. Razjareni silnik, čija je i fizička pojava sve suprotno od piševine, doživio je ovo kao javno sramoćenje i u svom napadu jasno i glasno rekao da je spreman da tom ovekulo presudi. Ispod teksta stajali su samo inicijali. Već to što su stavljeni bilo je zloslutno. Čekao se samo čas kada će Nasir biti uhapšen i, nema sumnje, umoren groznom smrću. Javno se govorilo da je Udejev svojom rukom već usmrtio četoricu ili petoricu novinara i pisaca koji nisu bili bez reneomea, kao i nepoznat broj naložnica. Nasiru je s više strana predloženo da bi ga hvatanje u koštac preko novina, a isto tako i naknadno posipanje pepelom, vodilo u još bržu propast. Može ga spasti samo jedno – javna pohvala Vođi, kojom bi se hitro stavio pod njegovu ličnu zaštitu. Nije bila tajna da je diktator u dva ili tri navrata već obasipao Nasira svojom milošću, nastojeći da ga pridobije.¹⁴ Znalo se i da fizičku likvidaciju pisca s meunarodnim ugledom, kakav je Nasir, sin ne sme preduzeti dok ne dobije bar prećutnu odevu saglasnost. Pisac oceni da mu je pametnije da baci koplje u trnje pre boja i prizna poraz. Napisao je i, posle dve besane nedelje provedene u bezuspešnim pokušajima da pronikne u planove protivnika kojem nije dorastao, napokon dao u glavne državne novine pohvalu vođinoj državničkoj mudrosti. Uredništvo je jedva dočekalo da na vidnom mestu objavi članak i opremi ga krupnim naslovom, brojnim podnaslovima i antrfileom. Ne zna se šta se dalje događalo u zatvorenom krugu Porodice, ali Nasir i njegovi prijatelji ne sumnjaju da mu je samo to dodvoravanje sačuvalo glavu.

Ovo nije bio ni poslednji, a ni prvi slušajte vrste. I pet godina pre tog bizarnog incidenta Nasir je javno iskazao svoju podaničku lojalnost. Time se “odužio” diktatoru za pomoć u času kada mu je pretela najstrašnija tragedija. Život jednog od njegovih sinova visio je o koncu, a ni mito, ni veze nisu mogli pomoći. U jeku rata s Iranom put u inostranstvo bio je zabranjen, pogotovu poznatim intelektualcima, a za operaciju je bila neophodna oprema kakva je postojala samo na specijalnom bolničkom odeljenju za najviše državne funkcionere. To odeljenje bilo je neka vrsta luksuznog bunkera, pod danonom stražom naoružanom do zuba. Obični smrtnici tu nisu imali pristupa,

¹⁴ Kada je objavio “ratnu” priču “Onaj koji se rađa dvaput”, Nasir je bio pozvan s *najvišeg mesta* i tu mu je ponudeno da bira hoće li da mu se kupi stan u Parizu kao što je kupljen slavnom sirijskom pesniku Nizaru Kabaniju kada se javno sukobio s režimom u svojoj zemlji, ili više voli avionske karte za put oko sveta (u stvari, *carte blanche* iz kabineta, naslovljen na iračku aviokompaniju) s džeparcem od deset hiljada dolara u gotovom. Strasni putnik i kockar, a možda vođen i narodnom mudrošću da je bolji vrabac u ruci nego golub na grani, Nasir odabra drugo. Zadržavši se po nekoliko dana u Beogradu, Pešti i Parizu, stigao je samo do Kazablance, odakle se hitro vratio kući i pozajmivši sto dolara da mu se na čelu u putu, pošto je sve pare spiskao na ruletu.

pa je i medicinsko osoblje bilo pod stalnim nadzorom tajne policije. Izbeumljeni Nasir je, preko istog onog Muhameda Mubaraka, koji je svojevremeno penzionisan zbog zbirke *Žene od kiše*, uspeo da proturi glas o svome o ajanju do kabineta šefa države. Sadam je, kako se odmah saznalo, li no okrenuo telefon na elnika klinike i de aku je život spasen bukvalno u poslednjem minutu. U smušenom novinskom panegiriku koji e tri dana kasnije objaviti, Nasir se ograuje od politike sfere, naziva sebe nezavisnim umetnikom kog zanima samo sopstvena umetnost i ne propušta da pomene da je zbog nje bio i zatvaran i mu en, ali ga završava porukom li ne ljubavi prema predsedniku.¹⁵ Pri aju i o tom doga aju, s uzdahom je prokomentarisao da je jedno vreme bio obasut pohvalama i nagradama sa svih strana, pa je iznad tog lanka u svom klipingu upisao gorko-ironi ni naslov “ lanak-bлаго”.

Tre i put Nasir je pisao u slavu režima 1993, kada mu je ro eni brat, ina e oficer u vojsci, bio optužen za u eš e u planiranju atentata na šefa države. Znalo se da je to jedna od izmišljenih zavera, koje se “otkrivaju” svakih nekoliko meseci da bi se održavala krepka odanost vo i. Brat se, o ito, nekome bio zamerio i stavljen je na spisak za odstrel. Nasir nije oklevao. Objavio je novi hvalospev predsednikovoj mudrosti, njegovim ratnim uspesima i herojskom protivljenju sankcijama na dobrobit irakog naroda i cele arapske nacije, a zatim se obratio kabinetu s molbom da ga predsednik primi. No, ovoga puta podvorenje je bilo uzaludno. Brat mu je ubijen po kratkom postupku. Sahranjen je, kao i bezbroj drugih likvidiranih narodnih neprijatelja, bez prisustva porodice i bez nadgrobnih oznaka, na posebnom groblju, koje, u skladu s karakterom svojih stanovnika, nosi zvani an naziv *Groblje izdajnika*.¹⁶

Nasir veruje da se umetnici i u takvim neverovatnim okolnostima moraju uporno, makar i najbeznadežnijim sredstvima, boriti za život i za pravo da umetnost ne samo stvaraju, nego i da je prikazuju svakome koga srce vu e umetnosti. U tome Nasir nipošto nije usamljen i tu dolazimo do jedne sasvim osobene bagdadske pri e, me u ijim je likovima on dugo bio jedan od protagonista.

Klub Udruženja književnika u centru Bagdada, na Trgu el Andalus, zatvoren je sredinom osamdesetih bez zvani nog objašnjenja i katanac je na njemu stajao punih jedanaest godina. (Nasir je uspeo da ga otvori na nekoliko meseci, krajem 1995.) Da vlast ne žudi za održavanjem književnih seansi i skupova na kojima ljudi od pera rešavaju svoja staleška pitanja, nije nikakva tajna, ali jedanaest godina je ipak predugo. S druge strane, najjogunastiji me u stvaraocima, poput našeg pisca, ne bi znali ni da li su živi kad ne bi razmišljali i govorili na na in koji nije po volji vlasti i ako ne bi pisali upravo nepo udne stvari. (“Za svoj život odgovaram sam i njegove klju eve nisam nikad predavao u ruke korifejima laži i propovednicima koji trguju re ju” – veli Nasir.) A kad ih jednom napišu, pukli bi da ih i ne pokažu, najpre svojoj književnoj sabra i. Gornjeni tom dvostrukom nuždom, ira ki pisci našli su bili jedinstven izlaz, ukorenjen u isto nja koj tradiciji. Re je o uzbudljivoj i ne uvek bezazlenoj igri, nekoj vrsti *lopova i žandara*. Glavna zabava doga ala se kadšto i po belom danu, a eš e u pozne ve eri, u ulici Haruna el Rašida, sred vazda prepune kafedžinice *Kod Hasana Adžemija*. Ova je,

¹⁵ Dnevnik *El Džumhuriya*, br. 5817 od 7. avgusta 1985.

¹⁶ Nasirova porodica uspeła je kasnije da dokaže da njegov brat nije bio kriv za delo zbog kojeg je ubijen i sud je usmeno proglasio njegovu rehabilitaciju, ali o tome nikad nije doneo pismeno rešenje. Nije dobijeno ni odobrenje za prenos posmrtnih ostataka pokojnika, ni za posetu njegovom grobu, niti je njegovoj udovici i deci vra eno pravo na penziju, koje osuda za veleizdaju automatski oduzima.

za poslednjih petnaestak godina tek minulog stoleća, bila poslednje utočište za umetnike svih grana i sojeva.

Pre nego što se ponude kom listu ili časopisu, sve *šifrovane* priče, pesme i drame, čak i izvodi iz romana, čitaju se na ovoj polujavnoj sceni. U takvim prilikama sa sto i sa se sklanjaju domine i garniture šeš-beša, svima stižu nove ašice sa slatkim majem i zanavlja se žar na nargilama, pisac se iskašljava, pa kad se žagor stiša, počinje da čita. Mestimi no prekida čitanje da bi razjasnio slušaocima uvijenije političke aluzije u tekstu. Ubrzo se, kao u doba profesionalnih pripovedača, kojima je Bagdad nekad bio prestonica sveta, uspostavlja povratna sprega: slušaoci na pojedinim mestima glasno uzdišu, dobacuju pitanja, ume u komentare. Naročito uspela mesta nagrađuju se aplauzom, a u pojedinim slučajevima nastaje urnebes. Urednici i izdavači su tu slušaoci (ako već nisu čitaoci i sopstvenih tekstova), a ni službenim cenzorima nije bilo nemilo da ovde provode vreme. Oni su bili naročito dobrodošli, jer glavni cilj javnog čitanja na ovom probnom poligonu i jeste bio da se, putem džentlmenskog dogovora pisaca i cenzure, u esnicima seanse rastumače i smotreno zamene političke aluzije u tekstu i da glas o njima, kao dobar vic, počinje aršijom. Počinjalo se od "lakših" stvari, a kao poslastica, za kraj, za čeli auditorijum služili su se tekstovi skroz-naskroz "nepodobni za objavljivanje" – izraz je preuzet s ozloglašene cenzorskog žiga, davno se ustalio u krugovima iračkih i drugih arapskih pisaca i stekao status osveštanog *književnog termina*.

Kako je opresija rasla, tako je i ova pojava uzimala maha. Zakukuljenih mesta bilo je sve više i mogla su se tumačiti samo tu, na neformalnim ali dobro posećenim seansama. (Teško bi bilo reći i "salonski", kako zahtevaju evropski običaji i moda, s obzirom na neopisivo drljav izgled tog znamenitog doma, ali istina je da je jedan Miša Blam, prešavši mu prag, smesta poželeo da u njemu nekad svira.) Takva priča ili pesma, naoko nedužna, provuče se i objavi u književnoj periodici, pa i u dnevnoj štampi. Publiku dotle već zna "šta je pesnik hteo da kaže". Samo na taj način ove priče i pesme, inače teško dokučive i domaće čitaocu, ostvarivale su svoj politički angažman. Logično pitanje zašto se irački pisci u tolikoj meri okreću alegoričnim instrumentima i lokalnom koloritu izlišno je za svakoga ko može i hoće da shvati kuda vodi dugogodišnja izolovanost od sveta. Eventualna upitanost da li je toliki stepen autocenzure bio baš neophodan, graniči se s neuljudnošću kada se zna šta u praksi znače i izrazi "pojeoga mrak" ili "sud bez suda". U svakom slučaju, izgleda da je ovaj veselo-tužni sistem u datim okolnostima bio i te kako legitiman – tim pre što je funkcionisao: mudra vlast nalazila je za shodno da toleriše tako toliki nivo opstrukcije. Naravno, takve priče još je teže uiniti razumljivim čitaocu iz dalekog sveta, što se najbolje vidi na primeru inače briljantne priče "Kafedžinica Kod Hasana Adžemija", koju nužno prati enormna količina usputnih objašnjenja.

Potpisnik ovih redova prisustvovao je, jedne decembarske večeri 1995, prvom čitanju priče "Kafedžinica Kod Hasana Adžemija" u istoj toj kafedžinici i učestvovao u potonjoj živoj diskusiji. I da nije bila ispisana tako autoritativnim rukopisom, priča tog naslova imala bi jedinstvenu težinu – njeno predstavljanje publici bilo je čin kojim je upis mesta zvanog *Kod Hasana Adžemija* u katastarsku knjigu večnosti zvani noverifikovan. Bio je to čas istorije i – čas za istoriju. Našla su se tu i dvojica državnih cenzora, prvi na tom položaju od svoje drage volje, i drugi, pesnik i raspusnik, postavljen po kazni.

Bilo je jasno da smo čuli još jednu priču o Davidu i Golijatu. Humorni detalji dugo su odvlačili razgovor na sporedne koloseke. Na kraju, kada nas je ostalo još de-

setak (ukljuju i drugog cenzora koji je rekao da svi zajedno odemo nekud i popijemo estito piće – prvi beše otišao, blagonaklono klimnuvši glavom piscu dok se opraštao s društvom), složismo se da je Nasir u toj priči i najveći i onda kad, pripremaju i završni krešendo u slavu neuglednog heroja Rabaha Nuriya alias Hasana Adžemija, zapravo uje sliku povlačenja preplašene gomile intelektualaca reima: “I ne ostaje ništa, osim dima.”

Pored komponovanja jedinstvenog albuma likova iz bagdadskih umetničkih krugova, Nasir se poslednjih godina latio nečega još neviđenog u arapskoj prozi: začinio je više svojih priča neobičnim vizualizacijama. Tako se usred teksta priče “Svi putevi vode u...” koja je potresno sećanje na rat (gde junak priče odbija da ljude u protivni kom rovu označi imenom “neprijatelj”) i turobno porećenje života srednjoistotskog oveka sa životom njegovog beskrajno dalekog evropskog suseda, u okviru s natpisom “Svi putevi vode u Rim”, našao crtež dve nasmejane krpene lutke, devojice i dečaka, među kojima se ovek u zakrpljenom kaputu zabrinuto pita: “Gde li je sad taj Rim?!” Priča se završava reima: “Tako se sad i ja, kao što vidite, osmehujem, da se ne bi za jednu ovakvu priču reklo da je *nepodobna za objavljivanje*. Evo, ja se smešim, i smešim, i smešim, a suze – ne, one se ne vide na slici, naravno, jer dobro znam: bilo da plačem bilo da se smešim, svi ovdašnji putevi vode – na vešala.” Ispod priče iji naslov “Memoari crne krpelje” sugerišu nostalgiju (crna krpelja u arapskoj tradiciji simbolizuje setu i žal), koja je nastala uoči odlaska u egzil i predstavlja *podvlačenje crte* ispod piševine dotadašnje karijere, pa je, u neku ruku, programski tekst, i kao osvrt na prošlost, i kao plan za osmišljavanje novog života, nalazi se triptih ije su boje “slike” samo dve praznine, a u srednjoj je crtež pešanika. Iz gornje polovine posude cure u donju reči i stihova ugrađenih u priču i rasipaju se u pesak od slova bez smisla. Lišena likovnih pretenzija (skicirana je grubo, uz pomoć šestara), ova predstava dirljivo i efektno ilustruje refren što se ponavlja kroz celu priču: *no, ni to nije važno*.

Nasir je poznat kao beskompromisan polemikar, ali, budući i autodidakt, a sklon samouverenosti koju štedro pothranjuje manjak pravih takmaca, ume da zabasa u vode koje ne poznaje i nasukati se na skrivene hridi. Imaju i iza sebe nekoliko sveže objavljenih priča i napisanih u postmodernističkom duhu, on se u jednom eseju okomljava na postmoderniste, veruju i da govori o književnim snobovima i skribomanima što “pakuju šuplje priče u pomodnu ambalažu”.¹⁷ Početkom 1996, pod naslovom *Heroji od papira*, objavljuje u državnim novinama napad na one iračke građane koji su legalno, s pasošem u ruci, prešli u okolne arapske zemlje prvenstveno radi boljeg života, uticali i bavili se koštrgovinom, koštrvarstvom, koštrprofesurama, veštrprema slušaju, a pozovu enju meunarodnih sankcija protiv Iraka naprasno zahtevali privilegovani status političkih azilanata, tvrde i da su iz zavija proglašeni zbog otpora režimu. Razgnevilo ga je što takvi seku granu na kojoj se jedva održavaju pisci i novinari koji su stvarno izbegli spasavaju i goli život, koštrprodaju i imovinu i plaćaju i zlatom krijumčarima ljudi da ga izvedu, koštrpeša e i desetinama kilometara kroz pustinju. Uz nužno okolišanje, uspeo je da u tekst udene opomenu da se mora praviti razlika između u političkih i ekonomskih emigranata. Mislio je da eštrtime raskrinkati bivše poslušnike koji, dok su bili u zemlji, nisu ni pomislili da iznesu ma kakav kritički stav, a sada iz koristoljubija pristupaju opoziciji. Time je želeo da, koliko može, pomogne izbeglim kolegama što

¹⁷ Abdusetar Nasir, “Iračka priča u svetu koji se menja”, esej (*Književne novine* br. 995, Beograd, 1999).

zbog konkurencije lažnih disidenata mesecima gladuju, ne primaju i nikakvu pomoć. Nije mu bilo ni na kraj pameti da stane u odbranu režima i da napada opoziciju u egzilu, utoliko pre što je osećao da se bliži dan kada će se ovoj i sam priključiti. Reagovanja s raznih strana pokazala su mu da je postigao efekat upravo suprotan željenom. No, tada je već bilo dočkan. Posledice će se uskoro pokazati.

Već u oktobru 1996. godine, po pojavi prvih njegovih prijava na srpskom, Nasira su jugoslovenski PEN-centar i UKS pozvali na Beogradske međunarodne susrete pisaca. Mada upućen u jugoslovenske političke prilike i svestan opasnosti da se njegovo ime zloupotrebi, Nasir je želeo da dođe ("da makar nekoliko dana opet gleda svet izbliza"). U to vreme iz Iraka se moglo izići jedino autoputem koji vodi do aerodroma u jordanskoj prestonici. Dobivši izlaznu vizu već je video sebe u Evropi, jer se jordanska tranzitna viza dobijala rutinski, na samoj granici. No, dugo sanjani plan bio je neekvivalentno osuđen: posle višesatnog "informativnog razgovora" u jordanskoj granici postaje molba za vizu mu je odbijena i on je vraćen, zajedno s grupom sitnih švercera i prostitutki. Bila je to kazna koju je Nasiru dosudila iranska opozicija u egzilu, a povremeni pisac je tvrdio da su i u to bili upleteni prsti istog onog pesnika koji je jednom strano tumačio njegovu priču u "Naš gospodar halifa" u kabinetu El Bekrovog ministra policije.¹⁸

Za tu tvrdnju nije bilo vrstih dokaza, bar ne u ono vreme. Ipak, jedna druga stvar je sigurna: Nasir, ija je mesečna plata tada iznosila oko pet dolara (honorari za priču u po listovima i časopisima bili su pali na desetinu te sume), pojavio se dan posle toga u bagdaskom predstavništvu jugoslovenskog donatora koji mu je dao šeststo dolara za troškove i, na opšte iznenađenje, vratio pet šestina, uz izvinjenje da je jednu polovinu stotine koja nedostaje potrošio na "podmazivanja", a drugu već avaj u društvo uoputa. Shvataju i da je pare dobio da bi učestvovao na književnom skupu, nije želeo da ih koristi za druge svrhe i obećao je da će prvom prilikom vratiti i ostatak.

Nasir je pozivan u Beograd još dva puta, ali nijednom nije uspeo da dođe. U leto 1999. poziv je upućen i njegovoj supruzi, književnici Hediji Husejnovi, kojoj je ulaz u Jordan takođe bio zabranjen. Po etkom oktobra zabrana je napokon skinuta. Ostatak donacije, koji je Nasir, po neuspehu prethodnog pokušaja, bio vratio darodavcu, isplaćen mu je ponovo. Izgledalo je da će Beograd najzad dočekati Nasira kao pisca – do tada ga je primao samo kao turistu. *Književne novine*, koje je tada uređivao Petar Cvetković, donele su uoči Susreta najnoviju priču u Hedije Husejnovi i dve Nasirove starije pesme, a kraljeva kćerka *Povelja* još jednu njegovu priču. Da Nasir, uprkos svemu, ne stigne ni na te Susrete i, budući poznat našoj publici, ne umanjiti sjaj nastupa dvojice *lojalnih* pesnika, koje je u jugoslovensku prestonicu uputio bratski iranski režim, usrdno su se postarale same te pesničke kolege – jedan je upravo bio postavljen za zamenu ministra kulture, uz prigodnu podršku *nadležnih organa*. Tu dvojicu odabranih pak toplo su dočekali predstavnici domaće inske sekcije Društva iransko-jugoslovenskog pri-

¹⁸ U uticajnom časopisu *El Arab* koji izlazi u Londonu, u broju od 12. juna 1997, Nasirova tada još pobornica, šerijatska supruga, novinarka i književnica Hedija Husejnovi, oglasila se pismom pod naslovom "Zašto neke naše zemlje tretiraju pisce kao zločince i ubice?", zahtevajući da se skine zabrana koju je "nametnuo jedan poznati iranski pesnik iz ličnih razloga koje bi navođenje bilo predugačko". Apel je ostao bez efekta, a nekadašnji sovjetski štićenik El Bejati, koga je iranski diktator s nekim razlogom postavio za kulturnog atašea u Madridu čim je došao na vlast, bio je tada zaista u Amanu, mada ponovo kao otpadnik i azilant. Ovoga puta primao je američku pomoć, pošto je 1990. napustio službu u znak protesta zbog invazije Iraka na Kuvajt. Te, 1996. godine, posle učestvovanja na festivalu poezije u Saudijskoj Arabiji, bio mu oduzeto državljanstvo rodne zemlje. Umro je tri godine kasnije u Damasku. Nepuna dva meseca posle njegove smrti zabrana je biti skinuta i Nasir je emigrirao.

jateljstva,¹⁹ iji su perjanici 1995, u tobožnjoj ulozi me unarodnih posmatra a, overili ispravnost glasanja na uvenom Sadamovom referendumu, koji je diktatoru doneo podršku od 99,98% glasova i mandat da vlada narednih sedam godina.

Potkraj devedesetih Nasir je sit tegobnog života. Bilo mu je dosta golog ma a što mu, malo-malo, visi nad glavom. Spremaj u se da do e u Beograd, bio je svestan da za tri godine nije izdao nijednu novu knjigu. Se anje na referendum ve je bledele, a Nasirove snažne pri e “Grabljivac” i “Rukabijeva košulja”, iju okosnicu ine referendumsku doga anja, nisu se pojavile pred itaocima – nije ih smeo objaviti ni u drugim arapskim zemljama. Uprkos tome, želeo je da ih pro ita na Susretima. Ispod njegovog pera u to vreme ve su, i mimo njegove volje, izlazili isklju ivo tekstovi *nepodobni za objavljivanje*. Svakodnevno je pomišljao da emigrira, ali na to se, iz više razloga, nije bilo lako nakaniti. I kao što u životu esto biva, ta krupna odluka doneta je iznenada, na brzu brzinu. S odobrenjem za put u inostranstvo dobijenim još jednom po osnovu zvani nog poziva iz Beograda (papira u ijem zaglavlju je, okreni-obrni, amblem Me unarodnog PEN-centra), on i Hedija Husejn, koja je upravo bila dobila izdašnu prvu nagradu za zbirku pri a na konkursu za žene pisce u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, pre oše u Jordan. Zvani ni program Susreta pisaca u Beogradu tog dana se završavao na velika zvona oglašanim ve ernjim nastupom one dvojice irakih pesnika ije je putne troškove i dnevnice platilo Ministarstvo za kulturu i informacije Iraka.

im je emigrirao, Nasir je porušio sve mostove za eventualni povratak. U kratkom roku objavio je brojne tekstove o Sadamovoj strahovladi, kako u jordanskim, libanskim i egipatskim medijima, tako i u arapskim listovima koji izlaze u Londonu i drugde. Izdržao je pola godine u Saudijskoj Arabiji rade i kao profesor jezika i jedva do ekao da se vrati u relativno liberalni Jordan. Krajem 2002. pisao mi je da radi na novom romanu, pod naslovom *Kov eg grešaka*, u kojem e, kako je rekao, do kraja raskrinkati diktatorski režim u svojoj zemlji, dodaju i da e mu to možda biti poslednje što e ikada napisati. Znaju i dobro koliko je Nasir odan životu i kako intenzivno ga provodi, kao i da je re za njega svetinja, shvatio sam da time kazuje da od svoga nauma ne e odstupiti iako predvi a da e mu Grabljivac za kaznu poslati likvidatore. U me uvremenu, dok se primicala poslednja runda odlu ivanja o sudbini ove zbirke Nasirove proze, roman *Kov eg grešaka* izašao je iz štampe u Bejrutu, a nekako u isto vreme pao je i režim Sadama Husejna u Bagdadu. Opozicija iz dijaspore pohrlila je u zavi aj pod devizom *koga nema na delu nema mu ni tala* i Nasiru je ponu eno da se uklju i u trku za vlast s prvorazrednim izgledima da dobije mesto ministra za kulturu. No, on se zahvalio i ostao u Amanu, nastavlja u i da piše novinske kolumne i nove knjige.

¹⁹ Opskurna organizacija što je tokom devedesetih godina, pod krinkom brige za kulturnu saradnju, privukla u lanstvo velik broj dobronamernika, od aktivnih i nesu enih arabista do ljudi iz raznih drugih, ve ma tehni kih struka koji su nosili prijatne uspomene iz Iraka, jer su ranijih godina tamo radili. Delegacija tog društva na elu sa tadanjim šefom Katedre za orijentalistiku i potonjim dekanom beogradskog Filološkog fakulteta putovala je u Bagdad 1995. godine po preporuci s najvišeg mesta da svojim prisustvom uveli a i pred sumnji avom me unarodnom zajednicom overi planirani uspeh šefa irake države na referendumu. Uklapaju i se u red vožnje koji je morao smisliti um profesionalca, ova grupica di nih prijatelja irake kog naroda nije od jordanske prestonice do Bagdada doputovala istim autobusom kojim je tada, po istom zadatku, pristigla združena delegacija triju tadašnjih jugoslovenskih stranaka na vlasti.

Prvi književni radovi koje je Nasir objavio u egzilu bile su upravo pri e “Grabljivac” i “Rukabijeva košulja”, dve vizije ljudskih sudbina povezanih s opasnoš u od upotrebe prava glasa u Sadamovom Iraku. Starija, “Grabljivac”, sva je sazdana od bola i mra ne atmosfere bezna a. Dok je bio u Bagdadu, Nasir se nije usu ivao ni da je ita pred publikom *Kod Hasana Adžemija*: za naslov je uzeta dijalekatska re koja ne ostavlja sumnje u to da je re o Iraku i pri a je toliko eksplicitna da slede e jutro pisac ne bi do ekao na slobodi. U pri i se javljaju samo dva lika – mra ni samodržac, Grabljivac, i nevina žrtva ne ije neslane šale, nepismeni gra anin El Lami koji je, kako iz pri e vidimo, pogubljen, pošto je u referendumski listi upisao *ne*, veruju i da upisuju *da*. On bludi gradom nose i u rukama sopstvenu glavu, u nadi da bi mu se svemo ni vladar, ako sazna da on svoj zlo in nije po inio s predumišljajem, mogao smilovati i narediti da mu se glava vrati na ramena. Bagdad, u kojem je nekada bujao život, pun je gladnih što svakodnevno ekaju u redovima gde se dele racionisane namirnice. Naselje Kazimija, prozvano po velelepnom hramu u kojem po ivaju mošti sedmog šiitskog imama Muse ibn Džafera, prozvanog Kazim – *Suzdržavalac Gneva*, kao nikad ranije vri od o ajnika obeju vera koji dolaze da mole udotvorca za pomo , jer druge pomo i nema niotkud. U teško prevodivoj igri re i, kojoj u osnovi stoji simboli no sve evo ime (“tužna Kazimija, nije takva bila otkako se *okazimila*”), pisac poru uje da nije daleko dan kada e gnev nezadrživo pokuljati iz naroda.

Ispisivanjem “Grabljivca” nisu se okon ali košmari što su progonili Nasira od asa kada je narod instrumentalizovan, ne zna se da li brutalnije ili cini nije, ne bi li se opravdala besomu na plja ka kojoj je izložen – u svoje sopstveno ime – i produžila krvava vladavina jednog tiranina. Godinu i po posle “Grabljivca”, nastala je “Rukabijeva košulja”. Mada u celini alegori na i za injena patvorenim humorom, na itanju u kafedžinici nije prošla kod cenzure. Od referenduma je bilo proteklo dve godine. Ipak, još pre nego što je itanje dovršeno, cenzor je ustao, odmahnuo glavom i žurno napustio skup. Svi prisutni znali su da pri u ne e prihvatiti nijedna redakcija. Sa svoje strane, cenzor je znao da Nasir ne e odustati od namere da je objavi i da e u tome jednom uspeti.²⁰

Pokazalo se da Nasir tokom druge polovine devedesetih, iako pritisnut nemaštinom i problemima porodi ne naravi, nije pisao manje nego obi no. On voli da kaže za sebe da je *permanentni projekat – uvek u pokretu ka novom stvaranju*. Sude i po onome što je o igledno ve imao napisano i spremno za štampu kad je emigrirao, on zaista nije mirovao. To što je, uprkos plodnom radu, objavljivao malo, upu uje na zaklju ak da nije imao drugog izlaza do da napusti domovinu. Po letargiji koja je posle njegovog odlaska zahvatila kulturni život u Bagdadu, moglo se prosuditi koliko je važan bio Nasirov neustrašivi, svestrani i stalni angažman.

Abdusetar Nasir je, u prvom redu, pisac kratke pri e, za koju rado tvrdi da je najteža prozna forma, mada e, kada to kaže ko drugi, sam sasuti, kao iz rukava, sve relevantne kontraargumente. U romanesknom žanru ogledao se nekoliko puta, do izlaska iz zemlje bez zapaženijeg uspeha. Razume se, njemu je dobro poznato da ni najbolja zbirka kratkih proza nema toliki odjek kod publike i kritike, niti je komercijalno atraktivna za izdava e kao roman, bilo da je ovaj zaista snažan i zna ajan, bilo da je

²⁰ Ove dve Nasirove pri e i prate i esej koji osvetljava pozadinu doga aja na koji se odnose, itane su na Tre em programu Radio Beograda u tri nedeljna ve ernja termina, uo i i odmah posle drugog Sadamovog referenduma, održanog u oktobru 2002, kada je s odgovorom *da* na eno ta no 100% glasa kih listi a.

romansijer vešto ugodio ukusu publike u duhu vremena. Cele druge polovine sedamdesetih prijateljjavao je u Bagdadu sa saudijskim disidentom a beogradskim doktorantom Abdurahmanom Munifom, vrsnim poznavaoцем Andrijevog dela i autorom slavnog romana *Isto no od Mediterana*. Kada je taj roman preveden, svet je bio zgranut nad slikom represije u srednjoistocnim društvima i torture kojoj su danas izloženi politiki zatvorenici u tamošnjim kazamatima. Dok je živeo u Kairu, Nasir je provodio vreme u društvu afirmisanih romansijera kakvi su Idris i Mahfuz i dobro poznaje Naval el Saadavi, čiji je faktografski roman *Žena na nultoj tački*, preveden i u nas, svojom potresnošću u privukao široku pažnju gde god se pojavio. Možda je Nasir stvaralac kratkog daha, a možda ostaje veran kratkoj prozi samo zato što ga ova oporuka vrhunskim zahtevima stila. Može lako biti da je ta jedna i drugo. Što god da je posredi, valja znati da nijedan arapski roman i nijedan arapski pisac nisu prikazali gušenje slobode izražavanja, smrt knjige pod diktatorskim režimima, razobrušenje besmodernih tirana i svu tragiku obespravljenosti oveka i građanina u arapskom svetu onako plastično i svestrano kako je to u svojim bezbrojnim prijevima učinio Nasir. Tokom pune tri decenije te su prijevete kretale prema čitaocima iz Nasirove asketski uredne radne sobe (valjda jedine asketske stvari u njegovom životu) ili s praga haotične i nezamislive kafedžinice *Kod Hasana Adžemija*. Mnoge su godinama skrivane na najneverovatnijim mestima, u stravičnom izvešavanju najgoreg i krhkoj nadi u spas što može doći samo s begom u tuzinu. U prijevima i “Zbogom nosorože”, objavljenoj nedavno u Libanu (punih deset godina pošto je napisana), junak, izabiv se lika jasno ukazuje sam Nasir, uspeva da dobije pasoš za sebe i celu porodicu, ali kad krene put granice, akumulirani strah poprima manične dimenzije: “Ko zna, neko od njih mogao bi da pročitamimili koje krijem u glavi i zauvek me sprečava da izađem.”

Starinska bagdadska kafedžinica *Kod Hasana Adžemija* i dalje je na svom mestu i sve donedavna bila je od jutra do ponoć i puna gostiju koji se listom, ovako ili onako, bave kulturom. Smišljali su kako da nasamare cenzuru, fantazirali, sraklićaj ili kafu i kockali se u sitne iznose da ubiju vreme do čitanja i slušanja nove prijevete, pesme ili eseja kakve još niko nikada nije čuo. Među njima je uvek bilo onih koji pišu tekstove *nepodobne za objavljivanje*. Ali Abdusetar Nasir el Zaubai (*Vihorovi*), najkrupnija figura te scene tokom mnogih godina, najbolji kockar, najslavniji ljubavnik i prkosni borac za slobodu izražavanja, jedini koji je smeo i mogao da javno, na plakatu, istakne da se program neke književne večeri u Bagdadu sastoji od samih prijeveta ili pesama *nepodobnih za objavljivanje*, ne čese u toj kafedžinici pojavljivati bar još neko vreme, iako to žarko želi. Njemu, a i njegovim čitaocima, uteha može biti to što čese on napokon naći i izdavača za zbirku prijeveta koju je godinama gradió u najvećoj tajnosti, a čiji naslov je upravo – *Nepodobno za objavljivanje*. Znam da je ta knjiga u pripremi. I bez nje, Nasir je ove godine, kako se čuje, kandidovan za veliku nagradu Sultana el Uveysa. Tome su, nesumnjivo, doprinela i dva nova njegova romana, naročito najnoviji, *Abu el Riš*, koji je odmah ocenjen kao jedno od najvećih iračkih književnih dostignuća i oko kojeg se – nutočuda – digla velika prašina.

*

JEZIK, STIL I PREVOĐENJE NASIROVE PROZE

Nasirov jezik u osnovi je jasan, sočan i funkcionalan. On sam s ponosom ističe da piše “razumnim jezikom”. Time želi da kaže da se ne upinje da impresionira leksičkim bogatstvom iz kojeg se izvija teški miris arapske klasike. Nije se libio da se javno naruga piscima koji ne odolevaju ovom popularnom maniru: “Kad nemaju in-

spiracije, oni uzmu re nik, pa traže retke re i.” Nasuprot tome, Nasirov izraz je, u osnovi, živ i nemiran. “Visokoumne” re i i fraze upotrebi e samo u funkciji teksta, da oboji lik ili da u pri u unese humorne tonove. Tvrdi da piše samo o stvarnom životu, onom što vri na gradskom asfaltu, uvek o stvarima koje su proživljene, bilo da su se zbile, bilo da su se mogle zbiti, jer, kako isti e, pisac i jeste pisac zato što ho e, može i ume da dogaja je dalje literarizuje, vodi i preure uje u svojoj fantaziji, i da stvara ono što je stvarnije i od same stvarnosti.

Dok slika konfliktne li nosti i situacije, Nasir se ne upušta u estetizovanje, niti ga zanima da demonstrira ume e u opisima prirode. Svoje junake slika krupnim potezima, ne pokušavaju i da ih upotpuni uz pomo telesnih ili odevnih detalja. ak i kada gradi karakterni, jedinstveni lik, kao u novijim pri ama iz serije portreta stvarnih li nosti, on ga prikazuje uz pomo stanja, situacija i unutrašnjih doživljaja, uz minimum isto “likovnih” crta.

Ve ina Nasirovih likova otu ene su li nosti, optere ene pritiscima strogog tradicionalnog odgoja, prae enog vekovnom osuje enoš u slobodne komunikacije me u polovima. Strahovi povezani s kršenjem zabrana, pohlepa i kompulzivno podavanje sili libidinoznog nagona pokreta i su mnogih njihovih aktivnosti (“Ne ve era se kad pro e no ”, “Magare a glava”). Likovi iz sveta politike i klanovskih centara mo i mra ni su, bezdušni i seksualno izopa eni (“Zlo in dostojan poštovanja”, “Kratak životopis Šerifa Nadira”, “Poslednji film arlija aplina”). Citati iz Svetog pisma islama, puni jezivih pretnji, provla e se kroz Nasirove tekstove da bi ocrtali dvoine, mahom muške, moralizatorske likove koje progoni “strašno nasle e zabrana” – jedan od lajtmotiva u njegovoj prozi (“Galeb u Madridu”, “Miris okolade”, “Magare a glava”). Re i su likovi plemenite naravi, ispunjeni naivnoš u i životnom radoš u (“Sekretarica”, “Najsre nije ovek na svetu”, “Kemal Kihote”, “Gospodin Dabul”, “Ko je lovina”).

Zaplete Nasir gradi na izmišljenim situacijama koje obi no imaju podlogu u stvarnim doga ajima iz života, ak i kada sadrže bitne elemente nestvarnog, poput pri a “Onaj koji se ra a dvaput” ili “Kaušov grad”. ak i njegove prozne minijature esto imaju oslonac u stvarnosti i ve inom sadrže kakvu-takvu fabulu, ma koliko bile alegorizovane. Mnoge pri e, razume se, samo fingiraju doga aj, da bi se bavile atmosferom, psihi kim i socijalnim stanjima. Kraj pri e ne temelji se redovno na efektu iznena enja, ali junake esto stiže smrt, u mnogim slu ajevima nasilna.

U Nasirovom pisanju uo avaju se tri, moglo bi se re i, opsesivne teme ili, bolje, tematska kruga. Jedan ine ljubavi, silom civilizacijskih prilika nerazdvojna od ljubavi, nasušna potreba za razbijanjem okova vladaju eg morala, oli enog u strogoj patrijarhalnoj i religijskoj ideologiji. Drugi je sav pod utiskom apsolutisti kih ambicija i žudnje za ratom kojima se moderni vladari izruguju pravima oveka, me u kojima sloboda izražavanja deli prvo mesto s pravom na život. Tre i važan motiv njegovih pri a jeste duša “velikog malog oveka”, koji podnosi sve tegobe a ne gubi volju da se nasmeje. Možda je važno uo iti i etvrtu, za Nasira tako e magnetski privla nu stvar, koja se obi no svrstava u domen književnog postupka, ali kod Nasira seže kudikamo dalje i dublje: estimi mešanjem u pri u, pri anjem *o samoj pri i*, i o *svojoj pri i*, on neprestano problematizuje ideju i funkciju pri e i književnosti uopšte. To nije slu aj samo s novijim pri ama, kakve su “Najsre nije ovek na svetu”, “Kemal Kihote” ili “Kazim el Hadžadž”, ve i s

mnogim ranijim Nasirovim radovima, za šta su izraziti primeri pri e “Oporuka 1978.” i “Zbogom pri o”, gde autor bezmalo uvla i itaoca u dijalog.²¹

Verovatno bi na korpusu pri a koji donosi ova knjiga ve bilo mogu e razlu iti nekakve faze u Nasirovom razvoju i sa initi dijahronu klasifikaciju njegovih sižea i motiva. Za to je, ipak, bolje sa ekati ve i broj pri a nego što je ovaj izbor mogao doneti. Dovoljno je primetiti da je Nasir napisao vrlo malo *lakah* pri a, kakve su “Sekretarica” ili “Gospodin Dabul”, koje su na granici humoreske. Od samoga po etka njegove pri e nastoje da kažu nešto više o samom bi u društva, njegovom stanju i identitetu, a centralni doga aj i likovi u pri i služe više kao poligon za iskazivanje piš evih vizija. Pri tome, Nasir mestimi no zapada u psihologiziranje u koje nije uvek lako proniknuti. Delom iz tog razloga, neke su pri e, poglavito one duže, koliko god ina e snažne, ostavljene za neki kasniji izbor (“Svetlosni kvadrat”, “Galeb u Madridu”, “Ukus de aštva”, “Tajanstvene sobe”, “ ovek detinjeg lica”, “Miris okolade”, itd.).

Ve inu Nasirovih pri a odlikuje dinami an, robustan stil, s mnogo naglašениh mesta, umetnutih misli i naporednih re enica, koje su katkad tu samo da bi donele gradaciju, pa pri a te e nemirno i talasavo. Ton pripovedanja uskla en je s tokom radnje, koju povremeno usporavaju i presecaju problemsci junakovih se anja. Prilikom naglijih ubrzanja, re i i re enice zazvu e kao da su delovi i sklopovi kakvog zahuktalog mehanizma, koji vrti, melje i ne zna za umor. Kad nas uvede u pri u, Nasir je dalje vodi tako da je itanje teško prekinuti, ali e esto ise i ekspoziciju u više kra ih i dužih “kadrova”, sli no filmu. Pri tome, on pazi da ne razgoliti pri u i ne oda prerano sve njene tajne, pa koji put ode predaleko u zametanju tragova što bi mogli voditi lakom i potpunom otkri vanju polivalentne poente.

Za razliku od novinskih lanaka, kritika, dramskih tekstova, eseja i prozних minijatura, gde je kod Nasira sve transparentno, njegove pri e esto su protkane originalnim metaforama, neobi nim spojevima re i i ne uvek jasnim simbolima. Nasir se rado služi igrom re i, zasnovanom na asonancama, polimorfiji i polisemiji. Zna enja arapskih re i ina e znaju zavisiti od konteksta u meri o kojoj duh evropskih jezika i na in izražavanja i ne sanjaju, pa i Nasir, kada se prepusti arima ovakve igre, koji put pretera s mistifikacijama. Kad želi da postigne štimung ironijskog osvrtu na duh klasi ne književne tradicije, on e u re enicu na zgodan na in udenuti aforisti no mesto iz kojeg starijeg dela ili svoju, originalnu proznu rimu, kojom se uspostavlja relacija s konkretnim delom ili književnim modelom (“Kemal Kihote”, “Kazim el Hadžadž”). Nisu retki citati iz Kurana, izreke ili delovi poslovice, iju pozadinu treba znati (pre toga valja ih prepoznati), a u dijalozima e Nasir, radi autenti nog kolorita, gdešto upotrebiti dijalekatske re i, uzreice i frazeme. Pojedine Nasirove pri e prosto vrve od istorijskih i legendarnih li nosti, pod njihovim slavnim imenima i manje poznatim nadimcima. Da bi se shvatila funkcija njihove pojave u tekstu, moraju se poznavati neki važni momenti iz života tih li nosti. Na mnogim mestima nailazimo na toponime kojih nema u obi nim geografskim atlasima i itamo znakovita imena ulica i trgova koji su se uvek zvali druk ije, ali su smešteni u prepoznatljiv, postoje i eksterijer. U svakoj drugoj pri i sreš emo pokoje udno strano ime, ili više takvih imena, a škrti semitski sistem pisma i od imena i prezimena poznatih svetskih pisaca ili gradova zna izgraditi neraš itljive re i. U tekstove mnogih Nasirovih pri a ugra eni su naslovi drugih njegovih pri a, imena njihovih junaka i itave re enice, pa je za razumevanje jedne pri e kadšto nužno poznavati neke druge, objavljene u dru-

²¹ Jedna verzija pri e “Zbogom pri o”, nastala kombinovanjem dveju starijih originalnih verzija, ušla je u zbirku *Savremena arapska pri a* (Clio 2000), u izboru i prevodu Jovana Kuzminca.

gim zbirka. Pred itaocem defiluju ira ki slikari, znani i neznani pesnici iz zavi ajnog književnog kruga, a njihove sudbine, naslovi njihovih objavljenih i neobjavljenih dela i naoko mali a zna ajni doga aji iz tog kruga, znani samo pripadnicima bagdadske kulturne aršije, aktivno u estvuju u tkanju pri e. Otuda je za razumevanje, prevo enje i prirevanje Nasirovih tekstova potrebno mnogo specifi nog, “doma eg” znanja o svim tim stvarima.

Nasir stilski briljantno koristi ovakve detalje, ali su oni za prevodioca-prireviva prava mora, jer je put do pojedinih rešenja dug i naporan, a gdešto i nesavladiv. Jusuf Idris, za koga Nasir tvrdi da mu je bio glavni uzor i u itelj, oslanjao se na egipatski govorni jezik u dijalozima, ali je gradio realisti ke i po svemu razumljive situacije. Nasirov postupak je kompleksniji i moderniji. U njegovim pri ama, mnoge stvari ostaju nerazumljive sve do kraja, dok se ne povežu kraj i po etak, a klju evi za zagonetna mesta obino se ne mogu ubaciti u tekst neprimetnim prevodila kim krivotvorenjem, ve se mora napraviti rez i ugraditi fusnota. Ako se seti, Nasir i sam rado daje objašnjenje u podbelešci. inio je to ve u svojim ranim pri ama prkose i prekorima zato nika “stare škole” i podsmehu ruga a iz svoje generacije, sve dok i neke Borhesove pri e nisu prevedene na arapski – tek posle toga shva eno je da pravo na oblikovanje književnog hiperteksta nije rezervisano samo za kritiku i roman. Koji put e Nasir ispred ili iza pri e ispisati “nekoliko neophodnih napomena”, ali e tada objasniti, na primer, ko je bio slavni Ataturk, iako to znaju i ptice na grani, a ne e re i ni re i o tome kad je osnovano, s kojim ciljem, ni gde je delovalo izvesno tajno društvo koje se javlja u istoj pri i. Rugaju i se državi koja sve radi naopa ke, Nasir u jednoj pri i pominje “Fejsalov spomenik koji brzo odmi e u smeru suprotnom od smeru kretanja vozila”. Pri a nije nadrealisti ka i italac je u nedoumici. Rešenje enigme krije se u injenici da je saobra aj preko jednog bagdadskog trga svojevremeno promenio smer, pa je publika prolazila pored kralja okre u i mu le a – slu aj kojeg se se a malo ko i od ro enih Bagdana. U “Kafedžinici Kod Hasana Adžemija” junak uzvikuje da su i mušterije *Parlamenta* volele da igraju domine, ali samo bolji poznavaooci bagdadske istorije zna e da je tu re o nekadašnjem sastajalištu pisaca. Izvan supstrata takvih znanja, ovi veristi ki detalji su nedoku ivi. itaocu, naravno, uvek ostaje mogu nost da tu hermeti nost ignoriše, pri e su u celini shvatljive i ako se ne tera mak na konac, ali nije redak slu aj da se ovako u putu pogube itave rukoveti britkih aluzija. Daleki prevodilac, kome je do ruku došla samo zbirka Nasirovih pri a (ili samo jedna pri a u nekom književnom asopisu), ne e biti u stanju da prepozna takve aluzije, pa ni da ih suptilnim prevodom protuma i. Uo ljivije, manje gubitke on e nekako kompenzovati, neke e morati da prežali, ali uvek e mu ostati po nekoliko nerazjašnjivih detalja, pošto je komunikacija iz inostranstva s ira kim piscima uvek bila više-manje nemogu a. Verovatno je to glavni razlog što Nasira malo ko prevodi, te što on nije ni mogao postati poznat van arapskog sveta, ni izbliza onoliko koliko je kvalitetoem svojih pri a i zna ajem svoga dela zaslužio.²²

Drugi razlozi dolaze spolja, te su utoliko “objektivne” naravi. Nije, razume se, ta no da je književnost arapskog jezika na Zapadu pod embargom, kako je jednom tvrdio Edvard Said u svom glasovitom eseju, ali sigurno je i da Said nije jedini koji je uo

²² Nasir je zastupljen u novijim evropskim antologijama ira ke kratke pri e (up. *Erkundungen – 28 irakische Erzähler*; Volk und Welt, Berlin 1985, rad više prevodilaca, s obimnim i detaljnim predgovorom arabistkinje Wiebke Walther). Ipak, u izborima sa šireg arapskog podru ja u kojima nema njegovih priloga, može se nai na imena i radove pisaca iz drugih arapskih zemalja, prvenstveno iz Egipta, pa i iz Iraka, koji mu nisu ni do kolena. Kod nas je Nasir do 1995. bio sasvim nepoznat (up. Rade Božovi , *Antologija kratke arapske pri e*, Bagdala-De je novine 1986).

mišljenje, zapravo, raširenu zabludu, da je arapski “kontroverzan jezik”. Istina, usvajanje arapskog jezika u svim bitnim vidovima i nivoima i dobro upoznavanje arapskog kulturnog bekgraunda traže iznimno dugotrajno angažovanje, a malobrojni koji istraju na tom putu naj eš e se vrbuju za diplomatiju, žurnalistiku ili nau ni rad, što ne ostavlja mnogo prilike za prevo enje knjiga malo poznatih pisaca. Kapitalna dela arapske klasi-ke preveli su evropski arabisti, ali samo retki me u njima pokazali su sigurnu ruku u prevo enju znatno dinami nije savremene arapske literature. Toga se posla, bar na pod-ru ju engleskog i francuskog jezika, radije la aju Arapi doseljenici, iji se ukus ne podu-dara uvek s ukusom zapadne publike, a ni stilsko-izražajne mogu nosti na jeziku prevo-da esto im nisu na potrebnom nivou. Od tih nekoliko poluprozirnih interkulturalnih i me-ujezi kih relacija do fame o neprevodivosti svega što je napisano na arapskom samo je korak. Izdava i i novinari u celom svetu, po definiciji svoga poziva, prijem iviji su za fame nego za nau ne istine, jer su one prve, naprosto, važnije za uspeh ili neuspeh njih-ovih proizvoda.

Jedan od razloga što se arapska književnost ne prevodi u svetu srazmerno obimu njene produkcije, sadržan je u samom bi u te književnosti. S nešto asnih izuzetaka, ona je itavo stole e, sve do šezdesetih godina, teturala za zapadnim uzorima i nije mogla ponuditi dela od kojih bi izbirljivom evropskom i ameri kom itaocu zastao dah. U takvim okolnostima, velike izdava ke ku e unutar mo ne zapadne knjižarske industrije gubile su motivaciju za budno pra enje doga aja na arapskoj književnoj sceni. Ira ki segment te scene, na kojoj je Nasir godinama bio jedna od dominantnih figura, nikad ni-je ni bio u žiži interesovanja. S velikim oklevanjem, retko, i uvek strogo ra undžijski, publikuju se i dela ve vrlo afirmisanih arapskih autora. Egipatski, sirijsko-libanski i pa-lestinski pisci donekle su privilegovani, jer su njihove zemlje na politi kom planu pred-met usredsre ene medijske pažnje, kulturno su najja e, a imaju i mo nu dijasporu – no ipak se malo prevode i objavljuju. Ime Nagiba Mahfuza bilo je gotovo nepoznato u Evropi i obema Amerikama sve dok ovaj 1988. nije dobio Nobelovu nagradu. Šta je, on-da, ostalo za Abdusetara Nasira, pisca s ruba arapskog sveta, ije se pri e pletu od aluzi-ja na lokalna politi ka zbivanja i *familijarizama* s bagdaskih književnih seansi? Male izdava ke ku e iji su osniva i rodnom Arapi ne mogu da priušte sebi luksuz tržišnog ri-zika u marketinškoj kampanji.²³ Arapske kulturne ustanove, a ni pojedinci, ne pokušava-ju da svoju umetni ku književnost propagiraju u svetu animiranjem bogatih sponzora, mada je pitanje da li bi ko od bogatih Arapa pristao da podrži autora poput Nasira, pisca koji ne samo što stalno gura prst u oko vlasti u svojoj zemlji (vlasti ija je ruka i te kako duga na arapskom tržištu kapitala), ve se, da zlo bude gore, šega i i s islamskom ideo-logijom, javnim moralom i panarabizmom.

Ovako ili onako, svet izvan granica arapskog jezika nije imao mnogo prilike da upozna Nasirovo delo. Treba zato ista i da je Nasir vrlo rano izgradio svoj sopstveni stil i da, ak ni kao po etnik, nije objavljivao slabe pri e. Ovo je utoliko važnije ista i što se to isto ne bi moglo re i za ve inu arapskih pripoveda a, pogotovu ne za ira ke pionire kratke pri e koje je po etkom i sredinom prošlog veka zapazila tadašnja agilna evropska orijentalistika, pa se i dan-danas provla e po inertnim programima arabisti kih katedara

²³ Cf. Peter Clark: *Arabic Literature Unveiled: Challenges of Translation*, University of Durham, No.63, 2000; tako e, Roger Allen: “The Mature Arabic Novel Outside Egypt.” *Modern Arabic Literature*, ed. M. M. Badawi, Cambridge, England, 1992.

u svetu kao “najznačajnija imena”.²⁴ Da je to tako vidi se i iz činjenice da se Nasir na domaćoj sceni već s prvim objavljenim zbirkami probio u sam vrh spisateljske hijerarhije. Krajem sedamdesetih godina jasno je da mu isto noć od Damaska nema ravnaru, a osamdesetih je i na svearapskom planu malo pripovedača njegova kalibra. Pri tome, Nasir trećinu svojih priča smatra slabim i najradije bi, da može, uništio tri zbirke “rodoljubivih” priča i jedan roman koje je početkom osamdesetih slao u novine s krvavog ratnog poprišta (po vojnom zadatku – alternativa je bila uzeti pušku u ruke i ići na prednje linije fronta), mada ni u jednoj nije slavio ni rat ni one koji su ga vodili.

Imao sam sreću da mnoge Nasirove priče prevedim u Bagdadu, gde sam za istorijat pojedinih priča i celih zbirki i tumačenje nejasnih mesta obilato koristio njegovu pomoć i svedočenja drugih svojih poznanika pisaca. Uredno se dopisujemo i još uvek nema pisma u kojem ne tražim od njega kakvo objašnjenje. Dok svakodnevno, u novinarskom i kritičarskom radu i kafanskoj dangubici, grmi protiv zatvorenosti Arapa, Nasir, poput nekih drugih pisaca u svetu, ne sagledava svoja dela u burnom kontinuumu planetarnog književnog stvaralaštva, već kao kockicu u njegovom mozaiku. Zato se on i ne trudi da, poopštavanjem sižeja i motiva i izborom samo onih zavičajnih specifičnosti koje imaju univerzalno značenje, u svoje priče ugradi crtu *svetskog*, koju će i italac u dalekom svetu lako prepoznati. Svoj doprinos svetskoj književnoj građevini Nasir, o čemu, projektuje pod dejstvom osećanja sudbinske zatvorenosti u granice orijentalnog, arapsko-islamskog sveta i rodne zemlje. Istina, ne treba prevideti da se njegov doprinos i tako ugrađuje u kulu sačinjenu od takozvanih nacionalnih književnosti. Na opasku da je zbog samosvojnosti jezika i eliptičnog, polihromatskog izraza gotovo nemoguće prevoditi na strane jezike takve pesnike kakvi su, primerice, Momčilo Nastasijević, Alek Vukadinović ili Milosav Tešić (naročito kad ko, kao ovaj potonji, koristi istorijske toponime kao simbole), a slika noć važi i za prozaiste poput Džojisa, ili naših modernih pisaca kakvi su Goran Petrović i Radovan Beli Marković, te da je to gubitak za italac u drugim krajevima sveta a u koje se ugrađuje, bogme, i za same te stvaraoce, Nasirov lakonski komentar bio je da ti pesnici i pisci nisu manje veliki srpski, irski ili čiji mu drago pisci samo zato što stranci ne mogu da ih upoznaju. Isti italac ovek išitalac je valjda sva dela svetske književnosti prevedena na arapski, proputovao je pola planete i iskreno pati što više ne može da luta svetom i divi se njegovim čudesima.²⁵

Nasir je beskrajno daleko od verovanja u mit o istorijskoj veličini Arapa, ali kao literata nije mogao ostati neosetljiv za veličinu arapske klasične književne tradicije. On se rado oslanja na detalje iz klasičnih dela, ali je za njega to samo deo postupka. No, obilježje takvih malih klasičnih “formula”, vešto ukomponovanih u moderan prozni tekst nije uvek lako identifikovati, da promaknu ne sme se dopustiti jer bi se mogao izgubiti smisao, a pri prevođenju ih nije lako uklopiti u okolni tekst tako da se, istovremeno, uočavaju suštinske razlike u registru, a da rečenica ipak ostane nerastrzana i tečna kao što je u ori-

²⁴ To su imena utemeljivača ovog žanra u Iraku: Zunun Ejub (1908–1985?), Edmon Sabri (1921–1975), Abdulmelik Nuri (1921–1993) i Fuad el Tekerli (1927). Za njima su došli Hudajr Abdulemir (1934–1990), Lutfija Dulejmi (1938), Mehdi Isa el Sakr (1938), Abdurahman el Rubeji (1939), Mahmud Džindari (1939–1995), a potom najbolji predstavnici generacije kojoj pripada i nešto mlađi Nasir, jer se među njima formirao i izborio za primat: Muhamed Hudajr (1940), Musa Kredi (1940–1996), Džuma el Lami (1942), i dr. Nasirovo vođstvo nije ugrozila ni pojava mlađih pisaca, rođenih u šestoj i sedmoj deceniji stoleća, među kojima se izdvajaju Muhamed Hajavi, Semir Ismail, Tamir Maajuf, Abdusetar el Bejdani, Ismail Isa, Zejdan Hamud, Mejsalun Hadi, Sami el Mutajri, itd.

²⁵ “Možda to nije *svetski*, ali ja, dragi moj prijatelju, kad pišem priču ne mislim ni na arapsko italac, a kamoli na stranog prevodioca – ako se je se potonji ikada i latiti”, piše u jednom pismu.

ginalu. Pri kraju pri e “Rukabijeva košulja”, junak pri e doslovno kaže da se on sad, kada je saznao za stradanje bivšeg vlasnika košulje, nalazi “*nad ostacima* oveka koji je rekao *ne*”. Za razumljiv prevod ove dve re i, “*nad ostacima*”, koje arapskom itaocu govore sve u magnovenju (jer predstavljaju kliše iz kasida arhajskog doba, u kojima pesnik-vitez najpre izgovara tužbalicu nad pronanim ostacima nedavnog pustinjskog konaišta svoje dragane, a zatim, gonjen ljubavnom mahnitoš u, kre e na opasni put da je pronae i sjedini se s njome), bila je neophodna itava jedna složena re enica. Razjašnjenje u fusnoti odviše bi kasnilo za recepcijom slike, pa se neupu enom itaocu jedino tim detaljizovanim falsifikatom mogla pravovremeno rasvetliti kako žalost junaka pri e za hrabrim ovekom iju je košulju nesmotreno prodao pre nego što je shvatio da time gubi iz ruku svetu relikviju, tako i njegova rešenost da krene tragom ubijenog buntovnika, ne mare i za to što e i njega verovatno sna i ista sudbina.

Mada ne zahvata esto iz klasi nih poema, Nasir takve navode ugra uje u svoj tekst na jedinstvenanin, ili same citate neznatno prilagova svojoj ideji, ime unutar stihova nastaju novi odnosi koji traže namenski preudešen prevod. Citati iz Kurana su eš i, što je razumljivo, jer je svakodnevica arapsko-islamskog društva i pojedinca u njemu sva prožeta floskulama iz svete islamske knjige i Muhamedovim izrekama. Danas, kada na našem jeziku ima nekoliko prevoda Kurana, trebalo bi da je prenos takvih mesta relativno lak zadatak: kao i navodi iz Biblije, kao i Šekspirovi stihovi, i ovi citati, kad se na u u književnom delu kog pisca, obi no se preuzimaju iz postoje ih prevoda. U Nasirovim pri ama to uglavnom nije mogu e. On i kuranske ajete vrsto ukiva u pri e i polivalentno ih povezuje s tekstom, pa se oni moraju prevoditi funkcionalno, saobrazno kontekstu. Ovo podrazumeva prou avanje komentara (tefsir), bez kojih se esto ne može pouzdano shvatiti i prevesti aluzija koju pisac u konkretnom slu aju gradi.²⁶

Naslovi umetni kih dela, kao što je svima poznato, mogu biti veoma teški za prevo enje, ponajviše zbog obaveze da se ispuni uslov kratko e i onda kada su višezna ni. Takvih, koji u sebi kriju zamku promašivanja smisla ili bar gubitka efektnosti, ima i kod Nasira. Naslov jedne njegove pri e – i zbirke – engleski je prevodilac preveo kao “Ljubav pred strelja kim vodom” (Love in Front of the Firing Squad), što je udan promašaj i pisac se zgranuo kada je doznao za to. Tragaju i za srpskim prevodom, morao sam paziti da sa uvam semanti ki sadržaj, ali i upe atljivost originala i fluentnost naslova u prevodu. Odbacio sam Ljubav strelja kom vatrom kao vojni ki rogoBATNO, Ljubav prepucavanjem kao prekomotno i zaustavio se na prevodu Ljubav vatre nim hici ma, što nije ekvivalentno, ali zvu i bolje i adekvatno je, jer nosi na strast i vatre nost, kao i original.

Jedan naoko jednostavan naslov, od samo dve imenice u pluralu, bilo je ne samo teško, ve i nemogu e dosledno prevesti. Druga re je *prozori* i može se prevesti pridevom, jer je genitivom spregnuta s prvom. Prva, me utim, denotira *svaki otvor kroz koji se da viriti* – i malo smaknutu ili proderanu zavesu, i prslinu u rasušenom okviru, i odškrinuto krilo. Re i poput *virilo*, *viriste*, *virka*, *viraljka*, *z(v)irnica* i sli ne odudarale bi bojom od jezi kog registra same pri e, pa nisu pogodne, iako bi “Prozorske zvirnice” bilo i ekvivalentno i razumljivo. To je pri a ija radnja po iva na prizorima što se likovima u pri i ukazuju dok tajno posmatraju jedno drugo vire i kroz prozore. U igri zavo enja svako od njih zna da i druga strana viri, pa prema tome udešava i svoje ponašanje.

²⁶ Nasir, za razliku od ve ine pisaca, ponekad i ostavlja putokaz k “adresi” s koje poti e citat, ali naj eš e je identifikacija ovih izvadaka u ogromnom tekstu islamske svete knjige odnosila sate, pa i dane, sve dok se i arapski tekst Kurana nije odnedavno pojavio na kompakt disku.

Preostali su samo *slobodni* prevodi tog naslova, kao “Odškrinuti prozori” ili, pošto je u esnika više, “Svi su virili kroz prozore”. Tešim se mišlju da ni Arapi – jer naprosto nemaju takav *pojam* – ne bi mogli lako prevesti sli ne *zgode* u kojima bi ulogu igrao vojvo anski *kibic-fenster*, s kojeg se, istina, ne viri, ve se *gledi* šta se doga a na šoru i po komšiluku.

Naslov jedne pri e doslovno glasi “ ovekov biro” ili “Papirnica ovek”. Prva re originala ozna va svako mesto gde se piše – kancelariju, kabinet, biro od svake sorte, kaligrafsku radionicu, pa i pisa i sto, a u orijentalnoj stvarnosti esto, kao u ovoj pri i, tek bedan sobi ak ili kiosk s malo pribora za pisanje i ovekom za sitne pisarske usluge, možda i kojom knjigom. Druga re , *insan*, koja denotira zenicu oka ali još eš e ljudsko bi e (otvor kroz koji Bog daje i prima vaseljensku svetlost), dan-danji pripada i leksici srpskog jezika upravo u zna enju *ovek*, pa bi mnogima bila razumljiva i da je uzeta tako kako je data. Autor pri e pristalica je Borhesove tvrdnje da tek i-talac dovršava pisanje pri e i da se svaka pri a, upotrebom ovog itao evog prava, grana u nedoku iv broj novih pri a, ili bar njihovih *verzija*. Pristrasnost me spre va da pomislim da je prevodio evo pravo manje. Prevode i naslov, odbacio sam suhu egzaktnost (koju neki zovu vernoš u) u korist milozvu nijeg rešenja s predlogom *kod*, uzetim iz logi nog nazivnika belosvetskih drumskih svratišta, pa i naših negdašnjih kafana i du ana. Posle izvesnog kolebanja, prvu re naslova projektovao sam u *knjižara*, ra unaju i na to da se u knjižarama prodaju i papir i olovke i još svašta, kao i da su nezgrapnije mogu nosti *papirnica* i *biro* u tom naslovu bar jednako pogrešne.

Jedna od novijih pri a nosi naslov koji se može uzeti prosto, kao “Hadišanin Muhlif Hamdi”. Arapska puna li na imena sastoje se od li nog imena, imena oca i imena o evog oca. Tre e ime obi no se ne navodi (osim u zvani nim dokumentima), ali pogdeko uzima i etvrto, neku vrstu prezimena, po nadimku porodice, imenu plemena ili grada iz kojeg poti e. Tako je i slikar Hamdi Muhlif dodao svome imenu prezime El Hadisi – *Hadiski*, *Hadišanin*, jer je ro en u blizini grada Hadise na Eufratu. Ime njegovog oca Muhlifa, koji je bio polunomad, u beduinskoj sredini zna i, prvenstveno, *Vodonoša*, mada i *Ostavilac*, *Zaveštalac*. Ista re je i termin u kamlarstvu i zna i *starija od devet godina*, što je ovde povezano s injenicom da je junak pri e izdržao devet godina po iranskim zarobljeni kim logorima u pustinji (poput kamile u punoj snazi). Ni tu nije kraj, jer ako se to ime pro ita druk ije (što je ne samo mogu e, ve se i ne vidi jasno treba li ga itati ovako ili onako), onda zna i *Kršilac Pravila* ili *Neposlušnik*, dok pro itano na tre i na in zna i *Suvišak* i *Otpadak*, a buntovni Hamdi jeste ro en kao poslednje od sve dece (“iscedak”), kad su roditelji davno ve prestali i misliti na prinove. Izvrtnjem redosleda u imenu junaka, autor naslovom pri e vešto sugeriše sva ova itanja i Hamdijev lik gradi tako da sva ona nalaze svoja opravdanja u pri i, što je, razume se, nemogu e preneti u prevodu takvog naslova, sastavljenog od tri polisemi na prideva što su istovremeno imenice, u pismu koje, pri svemu, ne poznaje razliku izme u velikih i malih slova. Kada se tome doda i osobeni potencijal lana u prvoj re i, naslov pri e mogao bi glasiti i “Taj hadiski neposlušnik Hamdi”, pa ak i “Taj hvale dostojni hadiski lola”, jer samo ime Hamdi zna i *hvaljen*, *dostojan hvale*.

*

NAPOMENA ZA KRAJ:

Prije uju i ovu zbirku tokom 1996. i 1997. godine imao sam pred sobom sve dotadašnje Nasirove knjige, kao što i sada imam sve dosadašnje. Nameravao sam da njegovo delo predstavim u dijahronom preseku, uzimaju i i starije i novije pri e, pa i neke manje ubedljive, ali u Iraku i drugde u arapskom svetu veoma itane i cenjene. Strahuju i da naše suženo tržište knjige nije u stanju da “probavi” ni jednu zbirku ve eg obima, a kamoli da za kratko vreme apsorbuje dve ili tri manje knjige koje bi pratile razvojne faze (i trenutna nadahnu a) jednog autora više-manje nepoznatog u svetu, pri tome pripadnika kulture prema kojoj neki gaje negativne predrasude, morao sam se opredeliti za strogu redukciju, uz poštovanje na ela raznolikosti. uvaju i godine nastanka gde ih je sam autor navodio, podelio sam izabrane pri e u nekoliko odeljaka, onako kako mi je izgledalo da se mogu grupisati po subžanrovskim i sižejskim obeležjima.

Razume se, takva podela umnogome je proizvoljna. Istina je da su satira i politika alegorija sestre i, kao takve, prisutne u mnogim Nasirovim pri ama, usled ega teško možemo govoriti o podeli na grupe s tako razdvojenim obeležjima. Za pri e koje su ovde stavljene u grupu erotsko-psiholoških (“Ne ve era se kad pro e no ” i “Klju ”) neko bi mogao re i i da su *kriminalisti ke pri e*, da i ne pominjemo da su sve pri e iz ciklusa o li nostima iz bagdadskih umetni kih krugova i, pogotovu, “pri e atmosfere”, i te kako *politi ke, alegori ne i satiri ne*. No, ovaj izlet u Nasirovo delo ne bavi se kritikom, a još manje klasifikacijom njegovih pri a (a najmanje je *potpisnik ovih redova* spreman da prihvati ma koju kona nu kategorizaciju kratkih pri a uopšte). Re je o jednoj prakti noj šemi. Kad u metrou kog velikog svetskog grada kupite blok karata za prevoz, dobijete i mapu metroa s planom grada ne ve im od dlana; njegova namena nije da vam prikaže taj grad, ve da vam pomogne da izaberete pravac koji vas u prvi mah najviše zanima. Ra unaju i na sklonost itaoca da materiju prati po nekom svom interesovanju, i u sekvencama, izdelio sam izbor u nekoliko *preglednih celina*, tako da svaka nosi *izvesna* zajedni ka obeležja. Sigurno je da bi neko drugi ove pri e složio na drugi na in, pa e ih i svaki italac, kad ih pro ita, složiti po svome.

Trebalo je mnogo vremena da bi se izdvojile pri e za prvi, reprezentativni izbor iz Nasirovog opusa. On je objavio preko trideset zbirki kratkih pri a, osam romana, nekoliko kratkih romana za decu, dve zbirke scenskih komada i tri knjige kriti kih tekstova o modernoj ira koj kratkoj pri i, bezbroj pesama i more eseja i polemiki h lanaka. Na internetu se može videti da mu je samo za poslednje etiri godine, otkako je u egzilu, izašlo etrnaest knjiga.

Valja dodati i da ovo nije samo prva zbirka Nasirove proze u prevodu na srpski (treba se nadati da ne e biti i poslednja) – sva je prilika da je to i prva zbirka Nasirovih pri a uopšte na nekom stranom jeziku. Pošto je malo ko ikada pomišljao da otкупljuje autorska prava od ira kih pisaca i izdava a, pouzdane evidencije nema, pa može biti da su prevodi obimnijih izbora iz Nasirovog dela na japanski i kineski, zapo eti pre pet i šest godina, u me uvremenu objavljeni, a možda se i neki tre i ve odavno nalaze “u štampi” – formulacija kojoj su zakoni o autorskim pravima u svim državama sveta podarili rastegljivost što se meri mesecima i godinama neizvesnosti i nade.

Pominjem to jer je malo re i da je slu aj s ovom knjigom bio upravo takav. U aprilu 1997, samo mesec ili dva po završetku “finalnog rukopisa” *Najsre nijeg oveka na svetu*, potpisan je ugovor s izdava em koji e, avaj, stalno držati rukopis pri vrhu kamare *prioritetnih projekata*, da bi pao pod ste aj pre nego što stigne da ga objavi. *Najsre niji ovek na svetu* postao je tako – *Najbaksuzniji ovek na svetu*. Bio je to komentar oja enog Nasira na vest da je, u kasnijim prevodima koje je radila ista ruka, na srpskom jeziku pre njegove knjige objavljeno pet zbirki pri a njegovog slavnog i kao

ma oštrog sirijskog prijatelja Zekerije Tamira, jedan roman njegovog nam orastog znanca Sudanca Tajiba Saliha i, da zlo bude gore, još jedna zbirka priča i njegove aknešto mlade dobre prijateljice, žestoke Egipćanke Selve Bakr, da i ne računamo tri knjige arapskih narodnih priča, kojima se, za mršavu utehu piše o ovoj sujeti, bar ne znaju autori.

No, što je bilo, bilo je. Od sudbine se, kažu, ne može pobjeći. Pa kad je ona već tako htela, a i da bi se “proterao baksuz”, čeli izbor ovom je prilikom još jednom redigovan od *a do š* i proširen s pet priča iz novijih zbirki (ime je zahvalno punih četvrt stoljeća Nasirovog stvaranja), izbor iz epistolarnih ljubavnih priča i intervju s autorom izostavljeni su, a beleška o piscu, ne duža od nekoliko strana, zamenjena je opširnim pogovorom. Njemu je, u izvesnoj nadi, priključen i spisak Nasirovih objavljenih knjiga.

*

Na samom kraju, želim da dam malo objašnjenje koje ne mogu ponuditi nijedan odgovor – bilo bi dovoljno ako uspe da postavi jedno pitanje. Možda je još bliže istini ako kažem da treba da ga *manifestuje*.

U književnosti je od pamtiveka prihvaćena konvencija da se pominjanje biljaka koristi kao sredstvo za dočaravanje izvesnih emocija, boja i mirisa, a majstori stiha kroz celu povest svoje anstava, naročito oni iz zemalja takozvanog Dalekog istoka (kako ga je Evropa odredila prema sebi, jednom zauvek), kadšto nemaju mere u korišćenju floralne simbolike. Ni Nasirova srednjoistonska bašta, mada prozorna i, budući smeštena među sirotinjskim sokacima, po burdeljima i budžacima, kafedžinicima i trotoarima, relativno siromašna, nije sasvim bez cvećala i drveća. Neke od tih biljaka su endemske, nemaju ekvivalenta u srpskom imeniku bilja, pa bi se otkivalo da u fusnoti budu opisane svojim jedinstvenim naučnim nazivima – to je još jedna nezaobilazna konvencija. Jezik svakog naroda ima pet puta više imena za biljke nego što po njegovim brdima i cvetnjacima ima biljaka a retko koje takvo ime koristi se da označi samo jednu biljku. Stoga su latinske odrednice iz naučnog leksikona jedini pouzdan oslonac prevodiocu, baš kao i botanici. Nemaju ni boljeg izbora, prevodilac ih u fusnoti servira čitaocu. Ovaj kliše vremenom je prerastao u ritual: *egzaktnim prevodom neprevodivog*, prevodilac i izdavač solidarno se zaklinju čitaocu da u vernost prevoda i ozbiljnost knjige ne može biti nikakve sumnje.

Te vrste egzaktnosti u prenošenju floralnih detalja u ovoj knjizi nema. Uobičajeni omaž akademskoj ozbiljnosti izostao je. Time je čitaocu uskraćeno naslađivanje onim izlišnim zrcima naučnog znanja što svetlucaju s donje margine, spregama latinskih imenica i prideva što u svojoj nerazumljivosti uvek zvuče tako umirujuće, imaju toliko vanvremenskog šika i tako spontano grade laki štimung mistifikacije oko bespomoćnih biljaka, da im je, kad se jednom iskrađu iz leksikona (nadačijim je komponovanjem neki drugi usamljeni pregalac proveo decenije), naprosto nemoguće doleteti. S nežnošću se sećam jednog od tih melanholičnih, gotovo aristokratskih naziva iz Nasirove proze: *Anemone pulsatilla* – to je, valjda, neka ljubica sasa, neki korov što buja iz gljiva i žabokrećine po moćvama istočno od Šat el Araba. Zoološki entiteti ne uživaju ovu književnu privilegiju, jer ih urođena pokretljivost čini unekoliko slobodnim i nezavisnim, a nezavisnost je uvek pomalo odbojna.

Gordost sprečava prevodioca da skraćenicom *prim. prev.* overava fali ne opisane, pošto je to mestašće u fusnoti jedina tačka na kojoj se evidentira njegovo prisustvo – na svim drugim mestima u knjizi od njega se očekuje da ostane *apsolutno* neprimećen. S ropskim strpljenjem on obilazi velike biblioteke, prevrće botaničke rečnike i

prepisuje imena koja nikome ništa ne kazuju, ali e dokazati njegovu nepogrešivost. Iako negde u svom bi u zna istinu, on se u hiljadama no nih sati monaške posve enosti tekstu uljulkuje mišlju da e njegov prevod neko uzeti za ozbiljno. Avaj, za takvu nadu nema nikakvog osnova! Ono što kukavnog posrednika me u kulturama navodi na tu misao nije ponos, ve puka taština. Niko mu ne e ništa poverovati, to što on radi uvek je pod sumnjom, makar nosilo i nau ni pe at veliki kao vrata. Verovanje je rezervisano za autora i za delo, za jedinstveni original, sve ostalo je varka, prevo enje je igra u pozorištu senki.

Stari enciklopedisti, koji su izmislili i predali nam u amanet obi aj egzaktnog prevo enja biljnih imena, u me uvremenu su izumrli. Da nisu, do danas bi i sami uvideli koliko su njihova “objašnjenja” bespredmetna. Od detinjstva znam da bi mi od latinskih naziva biljaka u fusnotama dragih knjiga kudikamo više zna ile obojadisane sli ice tih biljaka. Uz pojavu svake od biljaka u ovim pri ama i ja sam najpre bio upisao kratke fusnote s njihovim latinskim imenima, kao što nalaže kanon. Zatim sam dograbio gumu za brisanje (pardon, ovo je samo figurativan izraz, ak i maloj deci jasno je da na kompjuteru nema gume) i sve ih izbrisao. Neki e to pokuditi kao brzopletost, drugi e re i da sam lud što sam ih i tražio i sažaljeva e moj trud oko navo enja referenci kuranskih ajeta – svi znamo da one ne e namamiti ni dva itaoca od hiljadu da zavire u Kuran. Neko e spremno dodati da su i sve ostale fusnote ovde suviše, jer kratka pri a nije žanr ije razumevanje sme po ivati na *razjasnicama* što sve vreme prete da je dezintegrišu. Ne znam šta bi rekao Derida. Umberto Eko dolio bi ulja na vatru re ima da je svaka prevodila ka fusnota žalosno priznanje nemo i. On sam ispisao ih je na hiljade.

Svi narodi sveta imaju poslovicu koja kaže da se svetu ne može ugoditi. Ko sam ja da bih oborio tu osveštanu istinu? Kao i svaki drugi ljudski in, kao i celi život, i prevo enje skriva u sebi ve nu dilemu prolaska kroz *tamni vilajet* – neko kajanje obi no je neizbežno. Jedno je sigurno, posle ovog priznanja, svaki e italac znati da moj prevod, bar na tim mestima gde pisac pominje biljke, nije pouzdan, pa samim tim, gotovo sigurno, nije ni veran. Savest mi je mirna i dodajem: on nije veran ni na sto drugih mesta, neveran je *verovatno* u itavoj dvadesetini teksta, jer je i Nasira, kao i ve inu drugih dobrih pisaca, mogu e prevoditi svakojako, samo ne *egzaktno*. Književnost u kojoj je sve jasno kao na dlanu nije književnost. Doslovan prevod ne postoji. Koliko god se upinjalo da bude replikacija, prevo enje je i lutanje, i novo pisanje, i *originalno tuma enje*. Bilingvisti ni pisci koji su sami prevodili neke svoje knjige, poput Milera i Džubrana, nikada nisu ponovili isto delo. Vernost je kategorija koja se povezuje s ljubavnom predanoš u, egzaktnost s matematikom i prirodnim naukama, a prevodilac se, ako emo pravo, nije ven ao s autorom i njegovim delom, niti prevodila ki rad po iva na upotrebi logaritamskih tablica. Uvaženi italac može se osetiti uvre enim, možda s pravom, jer sada zna da sam ga izdao – *traduttore traditore*, kao što kaže izreka. Doduše, da sam mu, kao sav normalan svet, podastro nekoliko kratkih i ubedljivih fusnota s imenima biljaka na latinskom, a oslobodio ga onih bezbrojnih i dugih podbeležaka na srpskom (koje se upinju iz petnih žila ne bi li ga nagnale da sve vreme povezuje glavni tekst s desetinama uzgrednih podataka, da razmišlja i u *fusnoti*), i italac i ja imali bismo mirniji san. Ne u ni da pominjem izdava a, za koga ovo neiznu eno priznanje predstavlja udarac nožem u le a. No, ja sam ga potpisao upravo za ljubav jedne vernosti, i ne smem da kalkulišem šta e dalje biti. Da li e ikad iko, posle svega, poverovati u vernost drugih mojih prevoda i u moju prevodila ku, stru nu, akademsku i *ljudsku* ozbiljnost, nije dato meni da odlu ujem.

Jedino što me još mu i jeste to što ne znam da li sam, odaju i tu malu tajnu, pomogao itaocima, autoru i sebi, ili sam svima naudio, da li sam, nastoje i da budem veran *ovako*, a ne *onako*, odabrao ispravno ili pogrešno rešenje. Nikada ne u saznati odgovor. Tipi no prevodila ki, može se re i. Izrecite to slobodno, sigurno ne ete pogrešiti – bar u to možete biti *apsolutno* sigurni.

Srpko Leštari
Beograd, novembra 2003.